

Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ПОЛТАВСЬКИЙ ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС

№3/2021

POLTAVA LAW REVIEW

**ПОЛТАВСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ
НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

«Полтавський правовий часопис»

«Poltava Law Review»

*електронний науковий журнал
виходить чотири рази на рік*

№ 3/2021

**Полтава
2021**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор

Криницький Ігор Євгенович, доктор юридичних наук, професор, старший науковий співробітник, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України, директор Полтавського юридичного інституту, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

Заступники головного редактора:

Гуторова Наталія Олександрівна, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, професор кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

Козаченко Анатолій Іванович, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теоретико-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

Тітко Іван Андрійович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

Відповідальний секретар

Божко Володимир Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного, адміністративного, екологічного та трудового права Полтавського юридичного інституту, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

Редакційна колегія:

Батигіна Олена Михайлівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного, екологічного та трудового права Полтавського юридичного інституту, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

Гарашук Володимир Миколайович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри адміністративного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

Гаркуша Андрій Олександрович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного, господарського і фінансового права Полтавського юридичного інституту, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

Греков Євген Анатолійович, кандидат юридичних наук, доцент, заступник голови, Полтавська обласна державна адміністрація.

Гринько Лариса Петрівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

Кудейкіна Інга, доктор юридичних наук, доцент, керівник навчальної програми юридичного факультету, Ризький університет імені Страдіня (Латвійська Республіка).

Кучерявенко Микола Петрович, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри фінансового права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

Лаврик Галина Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правознавства, Полтавський університет економіки і торгівлі.

Лемешко Олександр Миколайович, кандидат юридичних наук, доцент, перший заступник голови, Полтавська обласна рада.

Пашков Віталій Михайлович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, господарського і фінансового права Полтавського юридичного інституту, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

Полховська Інна Костянтинівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного, екологічного та трудового права Полтавського юридичного інституту, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

Пуделька Йорг, PhD, суддя адміністративного суду Берліну (Федеративна Республіка Німеччина).

Сидоренко Анна Сергіївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного, екологічного та трудового права Полтавського юридичного інституту, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

Синегубов Олег Васильович, доктор юридичних наук, доцент, голова, Полтавська обласна державна адміністрація.

Столітній Антон Володимирович, доктор юридичних наук, професор, керівник Полтавської обласної прокуратури.

Шевчик Олександр Сергійович, кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного, господарського і фінансового права Полтавського юридичного інституту, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

Адреса редакційної колегії: м. Полтава, 36000, проспект Першотравневий проспект, 5

E-mail: poltava_inst@nlu.edu.ua

ЗМІСТ

Бражник Андрій Анатолійович

ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПІДРОБЛЕННЯ ТА
ВИКОРИСТАННЯ СЕРТИФІКАТІВ ТА ДОВІДОК ПРО ЩЕПЛЕННЯ У
КОНТЕКСТІ АКТУАЛЬНОЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ..... 6

Гнатюк Андрій Юрійович

ЕКСПЕРТНИЙ ВИСНОВОК: ЯК ДОТРИМАТИСЯ ЗАСАДИ
ЗМАГАЛЬНОСТІ?..... 24

Гринько Лариса Петрівна

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ
ХАРАКТЕРИСТИКИ ШАХРАЙСТВ, УЧИНЕНИХ З
ВИКОРИСТАННЯМ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ..... 36

Кабальський Роман Олександрович, Галєєв Ярослав Валерійович

КОНЦЕПЦІЯ «MENTAL HEALTH» ЯК СКЛАДОВИЙ ЕЛЕМЕНТ
СИСТЕМИ ОХОРОНИ ПРАЦІ..... 48

Куцепал Світлана Вікторівна

ЕТИЧНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
ЮРИСТА..... 63

Кущ Олексій Євгенович

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРИ
ВСТАНОВЛЕННІ ТАРИФІВ НА ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНІ
ПОСЛУГИ..... 72

Прохазка Ганна Анатоліївна

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ
МІКРОНАЦІЙ..... 85

Чорний Геннадій Олексійович

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМБАТАНТІВ В УМОВАХ
ВЧИНЕННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ..... 99

Криницький Ігор Євгенович, Кучерявенко Микола Петрович

НАЗУСТРІЧ ЮВІЛЕЮ ЛІДІЇ КОСТЯНТИНІВНИ ВОРОНОВОЇ –
ВИДАТНОГО ПРАВознавця СУЧАСНОСТІ..... 112

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ..... 115

УДК: 343.5

ORCID: 0000-0002-0600-717X

e-mail: brazhnik.andrey@gmail.com

Andrii A. Brazhnyk,
Associated Professor at the Department
of Criminal Law and Criminal Law
Disciplines
(Poltava Law Institute of the
Yaroslav Mudriy National Law
University)

Бражник Андрій Анатолійович,
доцент кафедри кримінального права
та кримінально-правових дисциплін
(Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного
університету імені Ярослава
Мудрого)

**ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА
ПІДРОБЛЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ СЕРТИФІКАТІВ ТА
ДОВІДОК ПРО ЩЕПЛЕННЯ У КОНТЕКСТІ АКТУАЛЬНОЇ
СУДОВОЇ ПРАКТИКИ**

**PECULIARITIES OF RESPONSIBILITY FOR FORGERY
AND USE OF VACCINATION CERTIFICATES AND
RECORDS IN THE CONTEXT OF CURRENT CASE LAW**

Анотація. Анотація. У статті досліджуються проблеми пов'язані з встановленням предмету кримінального правопорушення, передбаченого ст. 358 КК у випадках підроблення та використання медичних документів щодо вакцинації від коронавірусної хвороби COVID-19.

Здійснюється аналіз змісту ст. 358 КК та примітки до неї, у результаті якого визначені низка ознак, яким має відповідати офіційний документ. Далі проведено співставлення медичних документів, якими підтверджуються відповідні медичні статуси особи, із ознаками офіційного документа, а саме 1) дотримання форми фіксації та реквізитів; 2) походження від повноважних суб'єктів; 3) їх юридична значущість. У результаті чого, доводиться, що лише

внутрішні та міжнародні COVID-сертифікати України? а також міжнародні свідоцтва про вакцинацію/профілактику в цілому відповідають ознакам, які встановлені для предмету кримінального правопорушення за ст. 358 КК. При цьому обґрунтовується застереження, що такий висновок в більшій мірі ґрунтується на сталій судовій практиці судів загальної юрисдикції, через те, що залишається невирішеним питання офіційного тлумачення терміну «закон», який використовується на позначення нормативного регулювання вимог до форми і реквізитів офіційного документа.

Крім того, проводиться аналіз судової практики із питання дотримання судами вимоги, яка міститься у ст. 358 КК, щодо встановлення факту наявності прав чи обов'язків, за для реалізації яких вчинюється відповідне діяння. В результаті цього обґрунтовується висновок щодо формування хибної практики, відповідно до якої суди фактично нехтують вимогою встановлення таких обставин. У наслідок цього, обвинувальні вирoki у справах про підроблення COVID-сертифікатів та їх використання, можуть бути визнані неправосудними. На підставі дослідження фактичних обставин матеріалів кримінальних справ, пропонуються шляхи усунення вказаних помилок.

Ключові слова: карантин, обмеження, щеплення, вакцинація, COVID-сертифікат, свідоцтво, підробка, використання.

Summary. The article examines the problems related to the establishment of the subject of a criminal offense under Article 358 of the Criminal Code in the case of forgery and use of medical documents for vaccination against coronavirus disease COVID-19. The analysis of the content of Article 358 of the Criminal Code and notes to it has been carried out, as a result of which a number of features that must be met by an official document have been identified. Afterwards, the given paper has carried out the comparison of medical documents confirming the relevant medical status of the person, and the features of the official document, namely: 1) compliance with the form of fixation and requisites; 2) origin from authorized subjects; 3) their legal significance.

As a result, it turns out that only internal certificates of Ukraine, as well as international certificates of vaccination / prevention in general meet the criteria established for the subject of a criminal offense under Article 358 of the Criminal Code. It is argued that this conclusion is largely based on the consistent case law of courts of general jurisdiction, due to the fact that the issue of official interpretation of the term "law", which is used to denote regulatory requirements for the form and details of an official document, remains unresolved. In addition, the analysis of case law on the observance by courts of the requirement contained in Article 358 of the Criminal Code to establish the existence of rights or obligations for the implementation of which the act is committed. As a result, the conclusion on the formation of erroneous practice, according to which the courts actually ignore the requirement to establish such circumstances, is substantiated. As a result, convictions in the case of forgery of COVID-certificates and their use may be found to be unjust. On the basis of research of factual circumstances of criminal case materials , the way of eliminating such specified errors are offered.

Key words: quarantine, restrictions, vaccination, COVID-certificate, forgery, use.

Постановка проблеми. У «Дорожній карті з впровадження вакцини від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, і проведення масової вакцинації у відповідь на пандемію COVID-19 в Україні у 2021-2022 роках» затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 24.12.2020 р. № 3018 зазначається, що держава планує протягом 2021-2022 років здійснити вакцинацію проти коронавірусної хвороби COVID-19 щонайменше 50% населення України (20 866 390 людей) [1]. Станом на 10 грудня 2021 р. за даними МОЗ України пройшли повний курс вакцинації 12252237 осіб [2]. Зрозуміло, що досягнення поставлених у «дорожній карті» кількісних показників можливе лише завдяки здійсненню державою комплексу заходів, зокрема, роз'яснювальної роботи з населенням, належної організації

роботи пунктів вакцинації, впровадження обмежувальних протиепідемічних заходів тощо. З урахуванням того, що взята у «дорожній карті» за основу математична модель подолання пандемії хвороби COVID-19 передбачає необхідність вакцинації 60-80% населення [1], влада, поставлена у жорсткі часові рамки, змушена вдаватися до екстраординарних заходів реагування, серед яких є і ті, що пов'язані з запровадженням обмежень та активізацією репресивних методів впливу. На вибір заходів впливу, до яких вдається держава, маючи намір подолати пандемію COVID-19, безумовно, вплинули такі фактори, як спосіб передачі (контактний) та складність протікання хвороби (смертність складає 2,5%) [2].

Такі дії з боку держави викликали неоднозначну реакцію у суспільстві. Проведена роз'яснювальна робота з населенням та інформаційна компанія на підтримку вакцинації виявилася не достатньо ефективною. За даними соціологічного дослідження у 2021 р. показник позитивного сприйняття вакцинації залишився без змін у порівнянні з липнем 2020 (55%) [3]. Відтак, окремі особи із числа невакцинованих, вдаються до дій, відповідальність за вчинення яких передбачається у ст. 358 КК України.

Стан опрацювання обраної проблематики, аналіз останніх публікацій та досліджень. З огляду на незначний проміжок часу, який минув відтоді, коли гостро постало питання про необхідність нагального вирішення проблеми поширення підробленої медичної документації про вакцинацію та тестування на наявність інфікування COVID-19, профільних наукових досліджень, присвячених питанням відповідальності за підроблення та використання відповідної медичної документації на сьогодні не багато. Так, окремі представники наукової спільноти, зокрема, Айдинян А.В., Мостепанюк Л.О., виступили з критичним осмисленням законодавчих пропозицій щодо впровадження відповідальності за підробку таких документів. Крім того, окремими питаннями, що пов'язані з проблемами відповідальності за підроблення документів та використання підроблених документів

висвітлювалися у роботах таких науковців як Андрушко П.П., Басова Т.Б., Гриньків О.О., Дудоров О.О., Панов М.І., Парасюк Н.М., Степанюк М.В., Щирська В.С. тощо. Разом із тим позначимо, що досліджень підстави притягнення до кримінальної відповідальності за підроблення та використання сертифікатів та інших документів про щеплення у вітчизняній науці досі не проводилося.

Метою дослідження є аналіз предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 358 КК України у випадку підроблення та використання сертифікатів та довідок про щеплення та практики застосування відповідної норми.

Виклад основного матеріалу. Аналіз ЄДРСР свідчить про те, що за підроблення та (або) використання документів, що підтверджують наявність щеплення від коронавірусної інфекції суди притягають осіб до кримінальної відповідальності за ст. 358 КК України «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів» (ЄДРСР містить декілька десятків вироків, якими осіб засуджено за підроблення та використання вказаної документації).

В межах нашого дослідження ми маємо намір здійснити комплексний аналіз такої специфічної ознаки складу кримінального правопорушення, відповідальність за вчинення якого передбачається ст. 358 КК, як предмет вказаного правопорушення.

В якості предмета цього посягання законодавець визначає наступні речі матеріального світу: 1) посвідчення; 2) офіційний документ; 3) підроблена печатка, штамп чи бланк; 4) офіційна печатка, штамп чи бланк. Однак одразу ж позначимо, що детальний аналіз всіх варіацій предмета вказаного кримінального правопорушення виходить за межі нашого дослідження через те, що ні посвідчення, ні штампи, печатки чи бланки не мають самостійного значення для вирішення визначених нами питань.

Разом із тим встановлення змісту терміну «офіційний документ» має першочергове значення для кваліфікації діянь осіб, які підроблюють відповідні документи або їх використовують.

Відповідно до ч. 1 ст. 358 КК України до офіційних документів необхідно відносити лише ті, що відповідають певним критеріям. По-перше, вони мають видаватися чи посвідчуватися підприємством, установою, організацією, громадянином-підприємцем, нотаріусом, державним реєстратором, суб'єктом державної реєстрації прав, особою, яка уповноважена на виконання функцій держави щодо реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань, державним виконавцем, приватним виконавцем, аудитором чи іншою особою, яка має право видавати чи посвідчувати такі документи. По-друге, такий документ надає права або звільняє від обов'язків.

Крім того, у примітці до цієї статті називаються ознаки офіційного документа, такі як: 1) форма фіксації – будь-який матеріальний носій; 2) юридична значущість – інформація, що міститься у ньому, має підтверджувати чи посвідчувати певні події, явища або факти, які спричинили чи здатні спричинити наслідки правового характеру, чи може бути процесуальним джерелом доказів; 3) походження від повноважних осіб – складаються, видаються чи посвідчуються повноважними (компетентними) особами органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, а також окремими громадянами, у тому числі самозайнятими особами, яким законом надано право у зв'язку з їх професійною чи службовою діяльністю складати, видавати чи посвідчувати певні види документів; 4) визначена законом форма та реквізити документа.

Впадає у очі не зовсім вдалий прийом, до якого вдався законодавець, коли у тексті диспозиції ч.1 ст. 358 КК визначаються риси офіційного документа, а крім цього у примітці до цієї ж статті окремо вказується на його ознаки. Відтак працюючи з відповідною нормою, правозастосовець змушений вдаватися до

тлумачення змісту ознак офіційного документу шляхом співставлення змісту диспозиції і примітки вказаної статті.

Аналіз змісту вказаних положень дозволяє стверджувати, що перший критерій відповідає ознаці, позначеній нами під №3 і вказує на походження від повноважних осіб відповідного документу. Другий же критерій має взаємодоповнюючий характер із ознакою №2, оскільки в обох випадках мова йде про зміст документа та його юридичну значущість. Окрім того, ознака №4, яка вказує на нормативну визначеність форми і реквізитів документа є логічним продовженням першої ознаки, яка визначає матеріальну природу предмета вказаного посягання.

Отже, визначившись із тим, що являє собою будь-який офіційний документ, проведемо аналіз медичних документів, які підтверджують факт щеплення на предмет їх відповідності ознакам офіційного документа.

Відповідно до «Порядку формування та використання сертифіката, що підтверджує вакцинацію від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, негативний результат тестування або одужання особи від зазначеної хвороби»: COVID-сертифікат – це документ в електронній формі, що підтверджує вакцинацію від COVID-19, негативний результат тестування або одужання особи від зазначеної хвороби, який формується та видається уповноваженою установою держави, містить персональні дані власника і передбачає можливість автоматизованої перевірки чинності документа та його належності власникові [4]. В залежності від територіальних меж застосування та суб'єктів використання існують наступні різновиди такого документа: внутрішній COVID-сертифікат України; міжнародний COVID-сертифікат України; іноземний COVID-сертифікат.

Вимоги до змісту COVID-сертифікатів України (міжнародного та внутрішнього) встановлюються у п.11,12 цього порядку [4]. При цьому спільний і обов'язковий для всіх COVID-сертифікатів реквізит визначено у п. 10 вказаного

Порядку, де зазначається, що кожному COVID-сертифікату присвоюється унікальний електронний ідентифікатор та формується QR-код [4].

Щодо форми COVID-сертифікатів України, то з урахуванням приписів пункту 3 вказаного порядку, відповідно до яких формування міжнародного сертифіката здійснюється з використанням Порталу Дія, зокрема з використанням мобільного додатка Порталу Дія, а внутрішній сертифікат формується виключно з використанням мобільного додатка Порталу Дія, зрозуміло, що електронна форма цього документу для COVID-сертифікатів України є основною, а для внутрішнього COVID-сертифікату України взагалі єдиною можливою [4]. Крім того, відповідно до п. 16 цього ж документу паперові копії електронних COVID-сертифікатів мають однакову юридичну силу з оригіналом, що генерується в електронному вигляді [4].

Відтак, щодо форм відповідних документів і вимог, які ставляться до їх змісту, зазначимо наступне. Нормативно визначено, що:

1) внутрішній COVID-сертифікат України може існувати виключно у електронній формі, генерується за допомогою мобільного додатка Порталу Дія і містить реквізити, визначені у п. 12 «Порядку формування та використання сертифіката, що підтверджує вакцинацію від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, негативний результат тестування або одужання особи від зазначеної хвороби»;

2) міжнародний COVID-сертифікат України може існувати як в електронному вигляді, так і у вигляді паперової копії з електронного документа і містить реквізити, що визначені у п.11 вказаного Порядку;

3) вимог до форми та змісту іноземного COVID-сертифікату вказаним Порядком не встановлено, однак в ньому зазначено, що підтвердження чинності іноземних COVID-сертифікатів здійснюється відповідно до документації довірчої мережі Європейського Союзу (пп.1 п.2-1 Порядку) [4]. Обов'язковим реквізитом, який використовується для валідації усіх видів сертифікатів слугує QR-код відповідного сертифікату.

Той факт, що відповідні вимоги передбачаються лише на рівні підзаконного нормативно-правового акту (Порядку, затвердженого постановою КМУ) може поставити під сумнів наявність наведеної вище формальної ознаки «офіційного документу», а саме визначеності у законі його форми та реквізитів.

Проблема тлумачення терміну «закон», а точніше визначення його обсягу має досить давню правову історію. Так, ще у Рішенні КСУ від 09.07.1998 р. (справа про тлумачення терміну "законодавство"), Конституційний суд вказував на те що «термін "законодавство" досить широко використовується у правовій системі в основному у значенні як сукупності законів та інших нормативно-правових актів, які регламентують ту чи іншу сферу суспільних відносин і є джерелами певної галузі права» [5]. Разом із тим у іншому своєму Рішенні від 19.04.2000 р. (справа про зворотну дію кримінального закону в часі), здійснюючи тлумачення змісту ч. 2 ст. 58 Конституції: «ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення», Конституційний суд наголошує на тому, що в цьому випадку мова йде виключно про закон, а не підзаконні нормативно-правові акти [6]. Окрім того і у Рішенні від 30.05.2001 р. (справа про відповідальність юридичних осіб), КСУ вказує на те, що «виключно законами України мають врегульовуватись засади цивільно-правової відповідальності (загальні підстави, умови, форми відповідальності тощо), підстави кримінальної, адміністративної та дисциплінарної відповідальності - діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями (основні ознаки правопорушень, що утворюють їх склад), та відповідальність за них» [7]. У цьому ж Рішенні суд вказує на те, що «у такий спосіб Конституція України заборонила врегульовувати зазначені питання підзаконними нормативно-правовими актами та встановила, що лише Верховна Рада України у відповідному законі має право визначати, яке правопорушення визнається, зокрема, адміністративним правопорушенням чи злочином, та міру відповідальності за нього» [7].

Таким чином, можливо констатувати, що КСУ чітко визначився лише щодо терміну «законодавство», вказуючи на те, що ним охоплюються як самі закони, так і нормативно-правові акти, прийняті на виконання законів. Стосовно ж обсягу терміну «закон», то в окремих, розглядуваних випадках, КСУ під ним розуміє лише закони як акти прийняті законодавчим органом. Отже категорично стверджувати, що КСУ виключає можливість здійснення поширювального тлумачення терміну «закон», розуміючи під ним не лише закони, а і підзаконні нормативно-правові акти, ми не наважимося, оскільки в обох цих рішеннях акцентується увага саме на виключній сфері застосування законів.

Одночасно з цим, у судах загальної юрисдикції формується зовсім інша практика, відповідно до якої культивується поширювальне тлумачення терміну «закон», що використовується у бланкетних диспозиціях Кримінального кодексу України. «Драйвером» такого підходу став Касаційний кримінальний суд, що діє у складі Верховного суду. Так, у справі № 127/27182/15-к суд зазначає, що «поняття "закон", яке використав законодавець, має розширене тлумачення і включає в себе законодавство у цілому, в тому числі нормативні акти, що регулюють відповідні правовідносини, порушення яких утворює об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ст. 263 КК України» [8].

З відсилкою до вказаного рішення була розглянута і інша справа щодо особи, яка була також засуджена за ст. 263 КК. Так, у справі № 161/3885/16-к суд вказує на те, що «відповідно до усталеної судової практики, дозвіл, отриманий відповідно до законодавства в широкому розумінні цього терміну, виключає застосування частини першої статті 263 КК. У Суду немає правових підстав змінювати таких усталений підхід, підтверджений, у тому числі і останніми рішеннями Верховного Суду (див. постанову від 31 травня 2018 року в справі № 127/27182/15-к» [9].

Таким чином, якщо екстраполювати позиції Касаційного кримінального суду щодо тлумачення терміну «закон» у досліджувану нами площину встановлення ознак офіційного документу, то цілком справедливим буде

твердження, що така його ознака як визначеність у законі форми та реквізитів, судами буде вважатися дотриманою стосовно COVID-сертифікатів України.

Прямий зв'язок із ознакою, що аналізувалася вище, має і наступна ознака офіційного документа, як то походження їх від повноважних осіб. Відповідно до «Порядку формування та використання сертифіката, що підтверджує вакцинацію від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, негативний результат тестування або одужання особи від зазначеної хвороби» уповноваженою установою для формування і засвідчення COVID-сертифікатів в Україні є державне підприємство “Дія” або ж установа, визначена іноземною державою для формування та засвідчення іноземних сертифікатів (п.2,4) [4]. З огляду на особливості формування вказаних документів (нагадаємо, що електронна форма сертифіката є єдиною існуючою для внутрішнього COVID-сертифіката України та основною для міжнародного), такі складові цієї ознаки як складання, видача чи посвідчення офіційного документа повноважними особами поглинаються консолідованою їх формою – формування COVID-сертифіката у електронному вигляді, яке здійснюється на підставі даних, отриманих від центральної бази даних електронної системи охорони здоров'я, у яку лікарями вноситься відповідна інформація.

Разом із тим, Постановою КМУ «Про затвердження Правил санітарної охорони території України» від 22.08 2011 р. № 893 передбачається альтернативний спосіб формування документів, на підтвердження факту проведення вакцинації [10]. Постановою КМУ «Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України» від 16.06.2021 р. № 611 примітку 5 вищевказаної Постанови було доповнено абзацем наступного змісту: «Свідоцтво про вакцинацію від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, може бути підписане лікарем, який надає первинну медичну допомогу і про вибір якого пацієнтом подана відповідна декларація згідно із законодавством, на підставі відомостей про вакцинацію, що містяться в електронній системі охорони здоров'я. На свідоцтві проставляється печатка

надавача медичних послуг та підпис лікаря» [11]. Отже, додаток 5 до цих Правил встановлює вимоги до документа, який посвідчує факт здійсненої особою вакцинації від коронавірусної інфекції (реквізити міжнародного свідоцтва про вакцинацію/профілактику), а в абз. 3 примітки до додатку 5 визначаються порядок його складання, видачі посвідчення лікарем. Аналогічні вимоги і особливості формування такого документу без уточнення виду інфекції визначаються у додатку 6 «Вакцинація, профілактика і відповідні свідоцтва» Міжнародних медико-санітарних правил (2005 р.) [12], що в свою чергу, може розглядатися у якості встановлення відповідних ознак офіційності документа для іноземців та осіб без громадянства, які постійно не проживають на території України.

Таким чином, COVID-сертифікати України формуються програмним шляхом ДП «Дія», а міжнародні свідоцтва про вакцинацію/профілактику - складаються, посвідчуються та видаються лікарем, який надає первинну медичну допомогу і про вибір якого пацієнтом подана відповідна декларація (для вітчизняних свідоцтв) або ж лікарем-клініцистом, який є практикуючим лікарем або іншим уповноваженим медпрацівником, який здійснює контроль за введенням вакцини або застосуванням засобу профілактики (для іноземних свідоцтв).

Остання ознака офіційного документа - юридична значущість вказує на те, що його використання може породжувати або змінювати правові відносини.

Одразу ж слід зазначити, що використане законодавцем формулювання – «надає права або звільняє від обов'язків» є не зовсім вдалим для позначення суті вказаної ознаки. Так, сам по собі документ не може створити, надати або ж позбавити особу прав чи обов'язків. Права та обов'язки виникають, припиняються у зв'язку із існуванням фактичних обставин, наявність або відсутність яких лише і посвідчується відповідним документом. Саме тому доцільно вести мову про те, що офіційний документ лише посвідчує їх наявність або ж виступає у якості формальної умови їх реалізації.

Постановою КМУ «Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 9 грудня 2020 р. № 1236 запроваджено низку протиепідемічних обмежень, окремі з яких пов'язані з необхідністю осіб, які перебувають на території України мати певні документи, які підтверджують відповідні медичні статуси особи (зокрема, документа, що посвідчує негативний результат тестування на COVID-19 або документа, що підтверджує вакцинацію від COVID-19 однією чи кількома дозами вакцин або отримання повного курсу вакцинації від COVID-19). При цьому, види обмежень залежать від «кольору зони», у якій перебуває особа, знаходячись на території України. Так, зокрема, для «зеленої зони», відповідні обмеження стосуються 1) заборони в'їзду на територію України іноземцям без відповідного документа; 2) участі в масових заходах без одягнутих усіма учасниками та організаторами заходу засобів індивідуального захисту за відсутності у всіх присутніх таких документів. «Жовта зона» передбачає необхідність мати вказані вище документи: 1) всім допущеним до роботи в закладі освіти працівникам; 2) відвідувачам установ виконання покарань у разі побачень з особами, які там тримаються; 3) пасажиром, які користуються послугами регулярних та нерегулярних перевезень автомобільним транспортом у міжобласному та міжнародному сполученнях, пасажиром, які користуються авіаційним та залізничним транспортом у міжобласному та міжнародному сполученнях 4) відвідувачам масових заходів, закладів культури, фізичної культури, громадського харчування, окремих закладів, що надають послуги з розміщення тощо [13].

Встановлення відповідних обмежень має першочергове значення для визначення підстави відповідальності за підробку COVID-сертифіката чи міжнародного свідоцтва про вакцинацію/профілактику або їх використання, оскільки нормативно визначає у яких випадках умовою реалізації певних прав особи буде його використання. Саме через впровадження карантинних

обмежень, окремі з яких пов'язані із необхідністю пред'явлення відповідних медичних документів, можливо стверджувати, що вони набувають статусу офіційних через їх юридичну значущість. Так, наприклад, без відповідного документа особу можуть відсторонити від роботи (п.41-6 згадуваної Постанови КМУ № 1236) або ж відмовити у перевезенні (пп.22 п.3 цієї ж постанови) тощо.

Слід зазначити, що так як у самій диспозиції статті 358 КК зазначається, що предмет вказаного посягання (зокрема, офіційний документ) «надає права або звільняє від обов'язків», суд в обвинувальному вирокі має констатувати наявність вказаних обставин.

Аналіз судової практики свідчить про те, що суди часто досить формально виконують цю вимогу, що, на нашу думку, може ставити під сумнів доведеність вини. Так, в окремих випадках суди взагалі не вказують на відповідні кримінально-значимі обставини [14], в інших обмежуються лише вказівкою на те, що підроблені документи «надають права», без уточнення змісту того права, яким мав намір скористатися винний [15]. Найбільш поширеною є практика судів, коли вони у вирокі посилаються на таку обставину, як необхідність перебування винного на самоізоляції на території України [16,17,18]. Разом із тим в жодному з вироків, в яких мова йде про порушення винним обов'язку із самоізоляції не наводяться з яких підстав у цієї особи виник відповідний обов'язок, не дивлячись на те, що вичерпний перелік таких підстав встановлений п. 7 Постанови КМУ «Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2». На нашу думку, розповсюджена практика вказівки на обов'язок перебування на самоізоляції винних осіб є наслідком безвідповідального ставлення сторони обвинувачення і суду до питань доведення винуватості в межах пред'явленого обвинувачення, що вимагає від них встановлення і доведення всіх кримінально-значущих обставин, які визначені кримінально-правовою нормою. Аналіз фактичних обставин вказаних

справ свідчить про те, що винні пред'являли підроблені документи у пунктах пропуску з метою виїзду за кордон України, а отже необхідно констатувати, що ці особи мали намір скористатися своїм правом виїзду за кордон, яке їм гарантується ст. 33 Конституції України. Однак, відповідно до Постанови КМУ від 9 грудня 2020 р. № 1236 це право дійсно може бути обмежене у певних випадках. Зокрема для «жовтої зони» встановлена заборона на здійснення перевезень пасажирів авіаційним та залізничним транспортом у міжобласному та міжнародному сполученнях без наявності у них відповідних документів [13]. Відтак судам необхідно більш ретельно підходити до встановлення того яким саме правом мала скористатися особа, використовуючи підроблений документ або ж від виконання якого обов'язку вона намагалася таким чином уникнути.

Висновки та пропозиції. Проведене дослідження дає можливість пересвідчитися у тому, що кримінально-правові заходи боротьби із підробленням та використанням медичної документації, яка підтверджує наявність у особи щеплення або повного курсу вакцинації від COVID-19, потребують удосконалення. Встановлені у кримінальному законі критерії віднесення будь-якого документа до офіційного дозволяють стверджувати, що лише вітчизняні COVID-сертифікати та міжнародні свідоцтва про вакцинацію/профілактику відповідають вимогам, що ставляться до предмету кримінального правопорушення, передбаченого ст. 358 КК. Через це документи інших зразків, як то довідки про щеплення довільної форми, висновки лікарів тощо не відповідають вимогам, що ставляться до офіційних документів, а отже їх підробка не може кваліфікуватися за ст. 358 КК. Також у судовій практиці прослідковується небезпечна тенденція спрощеного ставлення до встановлення кримінально-значущих ознак вказаного посягання, яка полягає у тому, що досить часто суди нехтують обов'язком точного встановлення прав або обов'язків, які надають (або від яких звільняють) документи, які виступають предметом цього посягання.

Література

1. Дорожня карта з впровадження вакцини від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, і проведення масової вакцинації у відповідь на пандемію COVID-19 в Україні у 2021-2022 роках: Наказ МОЗ України від 24.12.2020 р. № 3018. URL: https://moz.gov.ua/uploads/5/28666-dn_213_09_02_2021_dod.pdf. (дата звернення до ресурсу: 10.12.2021).
2. Оперативна інформація про поширення та профілактику COVID-19. Офіційний портал МОЗ України. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/operativna-informacija-pro-poshirennja-korona-virusnoi-infekcii-2019-cov19>. (дата звернення до ресурсу: 10.12.2021).
3. Готовність українців до вакцинації від COVID-19. URL: https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2021-01/ga_vaccine_in_ukr_nov2020_147.pdf. (дата звернення до ресурсу: 10.12.2021).
4. Порядок формування та використання сертифіката, що підтверджує вакцинацію від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, негативний результат тестування або одужання особи від зазначеної хвороби: Постанова КМУ № 677 від 29.06.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/677-2021-%D0%BF#Text>. (дата звернення до ресурсу: 10.12.2021).
5. Рішення Конституційного Суду України від 09.07.1998 р. № 12-рп/98 (справа про тлумачення терміну "законодавство"). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98#Text>. (дата звернення до ресурсу: 10.12.2021).
6. Рішення Конституційного Суду України від 19.04.2000 р. № 6-рп/2000 (справа про зворотну дію кримінального закону в часі). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-00#Text>. (дата звернення до ресурсу: 10.12.2021).

7. Рішення Конституційного Суду України від 13.05.2001 р. (справа про відповідальність юридичних осіб). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01#Text>. (дата звернення до ресурсу: 10.12.2021).

8. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 31.05.2018 р. судова справа № 127/27182/15-к. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/74475834>. (дата звернення до ресурсу: 10.12.2021).

9. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 04.12.2018 р. судова справа № 161/3885/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78628039?fbclid=IwAR0F2uWT0cA7NaxWiK4kGOBdeNxmAUPIOBixJZ4t7w0NkfyUwKyikC-thjU>. (дата звернення до ресурсу: 10.12.2021).

10. Правила санітарної охорони території України: Постанова КМУ № 893 від 22.08 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893-2011-%D0%BF/ed20210617#Text>. (дата звернення до ресурсу: 10.12.2021).

11. Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України: Постанова КМУ № 611 від 16.06.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/611-2021-%D0%BF#Text>. (дата звернення до ресурсу: 10.12.2021).

12. Международные медико-санитарные правила (2005 г.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897_007#Text. (дата звернення до ресурсу: 10.12.2021).

13. Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова КМУ № 1236 від 09.12.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1236-2020-%D0%BF#Text>. (дата звернення до ресурсу: 10.12.2021).

14. Вирок Соснівського районного суду м. Черкас від 14.12.2021 р. судова справа № 712/12987/21. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/101878602>. (дата звернення до ресурсу: 14.12.2021).

15. Вирок Станично-Луганського районного суду Луганської області від 20.12.2021 р. судова справа № 430/2613/21. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/102018895>. (дата звернення до ресурсу: 20.12.2021).

16. Вирок Яворівського районного суду Львівської області від 22.12.2021 р. судова справа № 944/6440/21. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/102125353>. (дата звернення до ресурсу: 22.12.2021).

17. Вирок Володимир-Волинського міського суду Волинської області від 22.12.2021 р. судова справа № 154/4823/21. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/102106616>. (дата звернення до ресурсу: 22.12.2021).

18. Вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 17.12.2021 р. судова справа № 760/33150/21. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/102004787>. (дата звернення до ресурсу: 22.12.2021).

УДК: 343.13

ORCID: 0000-0002-0222-3545

e-mail: andreynatyk13@gmail.com

Andrii Y. Hnatiuk,

Assistant professor at the Department of Criminal Law and Criminal Law Disciplines (Poltava Law Institute of the Yaroslav Mudryi National Law University)

Гнатюк Андрій Юрійович,

асистент кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін (Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

ЕКСПЕРТНИЙ ВИСНОВОК: ЯК ДОТРИМАТИСЯ ЗАСАДИ ЗМАГАЛЬНОСТІ?

EXPERT OPINION: HOW TO FOLLOW THE PRINCIPLES OF COMPETITION OF PARTICIPANTS IN THE PROCESS?

Анотація. У статті розглянуто відповідність норм чинного Кримінального процесуального кодексу, в частині призначення експертизи у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування, задекларованій у статті 22 засаді змагальності сторін та свободі в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. Здійснено порівняння його положень з попереднім процесуальним законом (1960 року). Виокремлено проблемні питання, пов'язані із залученням експерта стороною захисту та запропоновано шляхи їх вирішення. Проведений аналіз дає підстави зробити висновок, що положення статей 197, 202 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року у порівнянні з відповідними нормами Кримінального процесуального кодексу України 2012 року є такими, що сприяють більшому рівню змагальності сторін процесу, в першу чергу для захисту. Обґрунтовано необхідність розширення прав підозрюваного, щодо обов'язкового ознайомлення слідчим,

прокурором з рішенням про призначення експертизи та її висновками на стадії досудового розслідування.

Як результат проведеного дослідження запропоновано зміни до Кримінального процесуального кодексу України щодо встановлення обов'язку сторони обвинувачення при призначенні експертного дослідження у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування ознайомлювати сторону захисту з відповідною постановою та надати можливість останній поставити перед експертом свої питання. Також необхідно передбачити обов'язок слідчого, прокурора ознайомлювати підозрюваного з результатами проведеної експертизи.

Ключові слова: експертний висновок, змагальність, експерт, досудове розслідування, сторона захисту.

Summary. The article deals with compliance with the current Criminal Procedure Code, in terms of appointing an expert in criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation, declared in Article 22 of the principle of adversarial parties and freedom to present their evidence and to prove their persuasiveness in court.

The comparative analysis of its provisions with the previous procedural law (1960) is conducted.

The problematic issues related to the involvement of the expert by the defense party are identified and the ways to solve them are proposed.

The analysis leads to the conclusion that the provisions of Articles 197, 202 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine of 1960 in comparison with the relevant provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine of 2012 are conducive to greater level of adversarial proceedings, primarily for defense.

The article substantiates the necessity to expand the legal scope for the obligatory acquaintance of the investigator, the prosecutor with the decision to appoint an expert examination and its conclusions at the stage of pre-trial investigation.

As a result of the research, it is proposed to amend the Criminal Procedure Code of Ukraine to establish the obligation of the prosecution to acquaint the defense with the relevant decision when appointing an expert examination in criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation and to provide an opportunity for the latter to ask the expert his questions.

It is also necessary to provide for the duty of the investigator, prosecutor to acquaint the suspect with the results of the examination.

Key words: Expert conclusion, competitiveness, expert, pre-trial investigation, defense.

Постановка проблеми. З набуттям чинності Кримінального процесуального кодексу України у 2012 році порядок притягнення особи до кримінальної відповідальності зазнав значних змін. Законодавець надав широкі засоби доказування стороні захисту, як на досудовому розслідуванні так і на подальших стадіях кримінального процесу. Одним із способів збирання доказів для підозрюваного, та осіб, які відстоюють його інтереси, є залучення експерта на стадії досудового розслідування. В той же час при вирішенні питання про призначення експертизи як слідчим, прокурором так і стороною захисту, для останньої можуть виникнути перешкоди щодо надання необхідних матеріалів кримінального провадження. Також захист позбавлений можливості поставити свої питання перед експертом при залученні експерта стороною обвинувачення.

Стан опрацювання обраної проблематики, аналіз публікацій та досліджень. Вирішенню проблем реалізації засади змагальності на різних стадіях кримінального процесу присвячено чимало робіт таких науковців, як Л.М. Лобойко, О.В. Капліна, В.Т.Нор, Ю.М. Грошевий, В.Т. Маляренко, О.Г. Шило, М.С. Строгович та інших. Однак на теперішній час не проведено наукових досліджень щодо реалізації сторонами кримінального процесу вказаної засади при вирішенні питання про залучення експерта на стадії досудового розслідування. Викладене обумовлює актуальність даної роботи.

Мета дослідження полягає у виокремленні проблемних питань при залученні експерта стороною захисту на стадії досудового розслідування та розробка пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Одним з основних напрямів реформування кримінального судочинства України, згідно з пояснювальною запискою до проекту Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (далі-КПК), є забезпечення процесуальної рівності та змагальності сторін у кримінальному провадженні, підвищення гарантій захисту прав підозрюваних і обвинувачуваних та інших учасників кримінального провадження [1]. Вказана засада знайшла своє відображення у статті 22 КПК [2]. Тобто, чинний процесуальний закон був прийнятий з метою хоча б трохи урівноважити процесуальні права сторін кримінального провадження, та впровадити інші позитивні надбання провідних країн світу. В той же час ми розуміємо, що слідчий та прокурор в будь-якому змагальному процесі будуть мати ширші можливості для збору доказів, у зв'язку із покладеними на них обов'язком доказування. Не має сенсу сперечатись з тим, що право на проведення слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій – це виключне повноваження державних правоохоронних органів, та наділення аналогічними правами інших учасників процесу негативно вплине на права громадян. Не дивлячись на це, саме держава шляхом правової регламентації повинна забезпечити відповідними процесуальними гарантіями сторону захисту для збору доказів та доведення своєї позиції на всіх стадіях процесу. На сьогодні можемо констатувати той факт, що за 9 років дії чинного КПК наявна немала кількість невирішених питань, які потребують наукового дослідження та законодавчого врегулювання.

Непоодинокими є висловлювання адвокатів, працюючих у сфері кримінальної юстиції, що задекларована у другому розділі КПК засада змагальності сторін на теперішній час не повною мірою реалізована. Однією з проблем, що лежить в цій площині, є проведення експертизи на стадії досудового розслідування, яку умовно можна поділити на дві категорії. До першої

відноситься залучення експерта стороною захисту на договірних засадах з наданням всіх необхідних речей та документів, що може бути неможливим через відмову слідчого або прокурора надавати такі матеріали. В такому разі захист є позбавленим можливості реалізувати своє право на залучення експерта за власним вибором. До другої категорії належать ситуації, коли після повідомлення особі про підозру стороною обвинувачення призначається експертиза, про яку захист може дізнатися тільки після ознайомлення з матеріалами кримінального провадження в порядку статті 290 КПК. Вказане призводить до того, що експертне дослідження проводиться однобоко, тобто без вирішення питань, які могли би поставити перед експертом сторона захисту. Звісно можна зазначити, що сторона захисту не позбавлена права на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження до його завершення в порядку статті 221 КПК, а отже і бути обізнаною в наявності висновку експерта, однак експертне дослідження може бути призначене слідчим, прокурором в будь-який момент. Можемо уявити випадок, коли після повідомлення особі про підозру слідчий призначає експертизу, отримує відповідний висновок, який підтверджує початкову версію обвинувачення та прокурор приймає рішення про завершення досудового розслідування. Захисту залишається тільки ознайомитися з матеріалами кримінального провадження. В такому разі підозрюваний позбавлений можливості ініціювати проведення експертизи до направлення обвинувального акту в суд, як результат доводи захисту не взяті до уваги. Отже, підозрюваному необхідно чекати судового розгляду для вирішення питання про залучення експерта з вирішенням питань, як він вважає необхідним для доведення своєї версії обставин події. Якщо особа, яку притягують до кримінальної відповідальності знаходиться на волі, це одна ситуація, а ось якщо підозрюваний перебуває під вартою, в такому разі права такої особи відчутно для неї обмежуються. Якби на стадії досудового розслідування перед експертом стороною захисту були поставлені питання, вирішення яких суттєво впливають

на факт вчинення кримінального правопорушення підозрюваним, то статусу підозрюваного особа могла би бути позбавлена.

Аналіз норм КПК через призму засади змагальності сторін дає підстави погодитися з тими, хто відстоює повернення до процесуального закону норм Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року (далі-КПК 1960 року) в частині призначення експертизи на стадії досудового розслідування у кримінальному провадженні. До такого висновку можна дійти проаналізувавши чинні норми кримінального процесуального законодавства та положення КПК 1960 року.

Розглянемо в першу чергу положення щодо залучення експерта за чинним КПК. Відповідно до положень статті 242 КПК експертиза у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування призначається за дорученням сторони кримінального провадження, або за ухвалою слідчого судді. Сторона обвинувачення в особі слідчого або прокурора залучають експерта шляхом винесення постанови у двох випадках. У першому, КПК в імперативному порядку зобов'язує забезпечити проведення експертизи щодо: встановлення причин смерті; встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості; визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням (ч. 2 ст. 242 КПК). Такі експертизи прийнято називати обов'язковими. Тобто, в разі наявності однієї з вищевказаних обставин, слідчий, прокурор зобов'язані вирішити питання про залучення експерта. Можна погодитися з позицією Щербаковського М.Г., який на основі аналізу постанов Верховного суду України до обов'язкових експертиз відносить

обов'язок сторони обвинувачення вирішувати питання про залучення експерта в таких справах: про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (для встановлення виду, назви та властивостей наркотичного засобу, психотропної речовини, аналога такого засобу, речовини або прекурсора, тощо); в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами (для вирішення питання про те, чи є відповідні предмети зброєю, бойовими припасами, тощо); у справах про злочини неповнолітніх (за наявності даних, що свідчать про розумову відсталість неповнолітнього має бути призначена судова психолого-психіатрична експертиза для вирішення питання про наявність чи відсутність у неповнолітнього відставання в психічному розвитку, про ступінь такого відставання, встановлення стану його загального розвитку з метою з'ясувати питання про те, чи міг неповнолітній повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними); у справах про злочини проти безпеки виробництва (у випадках, коли для вирішення певних питань під час кримінального провадження необхідні наукові, технічні або інші спеціальні знання, суд повинен призначити експертизу); у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (для визначення характеру впливу на організм потерпілої особи лікарських препаратів, наркотичних засобів, отруйних, токсичних чи інших сильнодіючих речовин, уживання яких могло привести її до безпорадного стану); у справах про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів (питання про те, чи є грошові знаки або державні цінні папери підробленими, тощо); у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті [3].

У другому випадку рішення про призначення експертного дослідження приймається за внутрішнім переконанням слідчого або прокурора на основі наявних матеріалів кримінального провадження. Слідчий, прокурор згідно із

діючими нормами КПК при вирішенні питання про залучення експерта не зобов'язані повідомляти про це сторону захисту, а також надавати можливість останній поставити перед експертом свої питання. На нашу думку це і є проблемою, яка потребує законодавчого врегулювання.

Що стосується призначення експертизи стороною захисту, то тут ситуація наступна. Положення статті 243 КПК визначають, що сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової. Експерт також може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених статтею 244 КПК. Так, частина 1 зазначеної статті визначає два випадки коли захист має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи: якщо для вирішення питань, які мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте сторона обвинувачення не залучила його або для вирішення залученим стороною обвинувачення експертом поставлені запитання, що не дозволяють дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок; сторона захисту не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин. Також експертне дослідження може бути призначене в результаті задоволення слідчим суддею скарги сторони захисту на відмову в задоволенні клопотання, яке подане до слідчого або прокурора з вимогою призначити експертизу.

Отже, сторона захисту може залучити експерта такими способами: 1) за власною ініціативою (за власні кошти та самостійно обирає експертну установу або експерта); 2) слідчий суддя призначає експертизу своєю ухвалою за результатами розгляду клопотання сторони захисту в порядку ст. 244 КПК; 3) слідчий суддя задовольняє скаргу захисту на постанову слідчого або прокурора

про відмову в задоволенні клопотання про призначення експертизи, та як результат вже сторона обвинувачення на підставі ухвали слідчого судді призначає експертне дослідження з питаннями, визначеними захистом. Яким саме способом скористатися залишається на розсуд сторони захисту.

В той же час необхідно наголосити, що наявні певні труднощі при призначенні експертизи захистом безпосередньо через звернення до відповідної установи або експерта. Так, при залученні стороною захисту експерта за власною ініціативою може постати проблема щодо неможливості забезпечити останнього всіма необхідними документами, що необхідні для проведення дослідження та які знаходяться в матеріалах кримінального провадження. Звісно можна отримати доступ до матеріалів провадження через реалізацію положень статті 221 КПК (ознайомлення з матеріалами кримінального провадження до його завершення) та зняти відповідні копії. Однак в деяких випадках експерти можуть провести дослідження виключно на підставі оригіналів документів. В свою чергу сторона обвинувачення може відмовитися надавати оригінали документів мотивуючи тим, що така процесуальна дія не передбачена КПК та надання таких матеріалів може зашкодити досягненню завдань кримінального провадження. Також залишається проблема доступу до речових доказів, які знаходяться у сторони обвинувачення. Важко уявити ситуацію при якій слідчий або прокурор добровільно нададуть знаряддя вчинення злочину стороні захисту. Тому, враховуючи зазначене, на практиці найбільш розповсюдженими шляхами щодо залучення експерта на стадії досудового розслідування є звернення з клопотанням до слідчого або прокурора.

У порівнянні з чинним процесуальним законом КПК 1960 року мав положення, в частині призначення експертизи у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування, реалізація яких сприяє більшому рівню змагальності сторін. До такого висновку можна дійти проаналізувавши статті 197 та 202 вказаного закону. Так, стаття 197 (права обвинуваченого при призначенні і проведенні експертизи) надавала обвинуваченому право: заявити відвід

експертів; просити про призначення експерта з числа вказаних ним осіб; просити про постановку перед експертизою додаткових питань; давати пояснення експертів; пред'являти додаткові документи; ознайомлюватися з матеріалами експертизи і висновком експерта після закінчення експертизи; заявляти клопотання про призначення нової або додаткової експертизи. Обвинуваченому за його клопотанням слідчий може дозволити бути присутнім при проведенні експертом окремих досліджень і давати пояснення. Слідчий повинен ознайомити обвинуваченого з постановою про призначення експертизи і роз'яснити йому його права. Положення статті 202 (пред'явлення обвинуваченому матеріалів експертизи) визначали, що матеріали експертизи пред'являються обвинуваченому. Про пред'явлення обвинуваченому матеріалів експертизи слідчий складає протокол, в якому зазначає пояснення, зауваження та заперечення обвинуваченого і його клопотання [4]. На нашу думку покладення на сторону обвинувачення обов'язку при призначенні експертизи на стадії досудового розслідування ознайомлювати сторону захисту з відповідною постановою та надавати їй можливість вносити до такої постанови свої питання, а також обов'язок ознайомлювати захист з результатами проведення експертного дослідження призведе до збільшення рівня змагальності у кримінальному судочинстві. Можна погодитися з думкою Лотиша Т.А., згідно якої фактичної рівності сторін не може існувати, у зв'язку із тим, що не можна визнати рівними державні органи та особу, яка до того ж при наявності усіх своїх прав перебуває в становищі особи, яку судять. Процесуальна рівність означає рівність процесуальних засобів, за допомогою яких сторони відстоюють свої переконання і свою позицію [5]. Однак, і особа, яку притягують до відповідальності повинна мати дієві можливості доведення своєї версії обставин, а цього можна досягти виключно надавши широкі засоби процесуального захисту.

Висновки та пропозиції. Підсумовуючи вищевикладене констатуємо, що не дивлячись на широкі процесуальні гарантії щодо залучення стороною захисту експерта на стадії досудового розслідування, існують наступні проблеми: 1) неможливість надати всі необхідні документи або речі, через перебування останніх у слідчого або прокурора; 2) призначення експертизи стороною обвинувачення на стадії досудового розслідування після повідомлення особі про підозру, без надання такій особі права поставити свої питання експерту. Як результат, чинний КПК потребує доповнення положеннями, аналогічними КПК 1960 року. Так, пропонується доповнення ч. 3 ст. 42 КПК (підозрюваний, обвинувачений) пунктом 19: «бути ознайомленим з постановою про призначення експертного дослідження слідчим, прокурором та ставити перед експертом додаткові питань», та пунктом 20: «бути ознайомленим з експертним висновком після його отримання слідчим, прокурором». Закріплення у КПК вказаних норм сприятиме більшому рівню змагальності сторін кримінального провадження на стадії досудового розслідування та підозрюваному буде надано можливість своєчасно вплинути, шляхом постановки питань, на результати експертного висновку. Як результат, підозрюваний зможе вже на досудовому провадженні довести свою позицію та версію обставин події.

Література

1. Пояснювальна записка від 12.01.2012 року до проекту Кримінального процесуального кодексу України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42312 (дата звернення до ресурсу: 05.09.2021).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення до ресурсу: 01.10.2021).

3. Щербаковський М.Г. Обов'язкове призначення судових експертиз у кримінальному провадженні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2016. № 16. С. 148-157.

4. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 28.12.1960 № 1001-05. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text> (дата звернення до ресурсу: 01.10.2021).

5. Лотыш Т.А. Проблемы гарантий принципа состязательности в уголовном судопроизводстве. *Государство и право*. 2002. № 6. С. 104-109.

УДК: 343.98

ORCID: 0000-0003-1861-8354

e-mail: gull_ukr@ukr.net

Larysa P. Grynko,
Associated Professor at the Department
of Criminal Law and Criminal Law
Disciplines (Poltava Law Institute of
The Yaroslav Mudryi National Law
University)

Гринько Лариса Петрівна,
доцент кафедри кримінального права
та кримінально-правових дисциплін
(Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого)

**ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ
КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ
ШАХРАЙСТВ, УЧИНЕНИХ З ВИКОРИСТАННЯМ МЕРЕЖІ
ІНТЕРНЕТ**

**THE PERSON OF THE CRIMINAL AS AN ELEMENT OF
CRIMINAL CHARACTERISTICS OF SCAMS COMMITTED
USING THE INTERNET**

Анотація. У статті надано характеристику особи злочинця при вчиненні шахрайства з використанням мережі Інтернет. Проаналізовано судову практику та позицій вчених-криміналістів з окресленої проблематики. Встановлено, що на сьогодні простежується тенденція до збільшення злочинів, які вчинюються в мережі Інтернет або якимось з нею пов'язані. Стрімке використання ІТ-технологій зумовлює постійне виникнення нових шахрайських схем, удосконалення вже існуючих. Як наслідок, суттєво зростає складність виявлення і розслідування злочинів цих категорій. Дослідження особи злочинця постає центральною ланкою криміналістичної характеристики досліджуваного злочину, оскільки від рівня дослідження такого структурного елемента, його поведінки, залежить ефективність розкриття та розслідування цього злочину.

Надано криміналістичну характеристику особі-шахрая, досліджено окремі категорії Інтернет-шахраїв. Особа-шахрая – це особа, яка має відчуття переваги та презирливе ставлення до інших, необхідний інтелектуальний рівень, у неї розвинені комунікативні риси, винахідливість, відчуває себе впевнено та користується довірливістю людей. Для неї характерні відсутність жалю, моральних принципів. Здійснено спробу його класифікації на три групи шахраїв, які вчинюють шахрайства в мережі Інтернет: одноособово; у співучасті; у складі організованої злочинної групи. До першої та другої групи можна віднести осіб, які, як правило, створюють сторінку з продажу речей або сайти купівлі/продажу товарів, сайтів-двійників, використовують втрачені чи викрадені картки тощо. Для них не принципові знання у сфері ІТ-технологій. Для третьої групи характерний не тільки розподіл ролей, а й рівень професійної підготовки учасників організованої злочинної групи. Ці види шахрайств є більш небезпечними злочинами, вони носять тривалий характер і не обмежуються одним епізодом. За наслідками вчинений злочин є більш тяжким, його скоюють в особливо великих розмірах.

Ключові слова: шахрайство, комп'ютерні технології, шахрайство в мережі Інтернет, кіберзлочини, особа злочинця, інтернет-шахрай, особа потерпілого.

Summary. The article describes the identity of the offender in committing fraud using the Internet. Judicial practice and positions of criminologists on the outlined issues are analyzed. There is an increase in crimes committed on the Internet or in connection with it. This situation is a trend. The constant use of IT technologies leads to the constant emergence of new fraudulent schemes, the improvement of existing ones. As a result, the complexity of detecting and investigating crimes is growing significantly. Investigation of the identity of the offender is a central element of the forensic characterization of fraud. The effectiveness of the detection and investigation

of Internet fraud depends on the level of research into the identity of the offender, his behavior.

Investigated the forensic characterization of the person-swindler is given, separate categories of Internet swindlers. A swindler is a person who has a sense of superiority and contempt for others, the necessary intellectual level, he has developed communication skills, ingenuity, feels confident and enjoys the trust of people. It is characterized by a lack of pity, moral principles. An attempt was made to classify it into three groups of fraudsters who commit fraud on the Internet: one-person; in complicity; as part of an organized criminal group. The first and second groups include people who usually create a page for selling things or sites for buying / selling goods, duplicate sites, use lost or stolen cards, and so on. They do not have basic knowledge in the field of IT technologies. The third group is characterized not only by the distribution of roles, but also the level of professional training of members of an organized criminal group. These types of fraud are more dangerous crimes, they are long-lasting and not limited to one episode. As a result, the crime is more serious, it is committed on a particularly large scale.

Keywords: fraud, computer technology, Internet fraud, cybercrime, the identity of the offender, Internet fraud, the identity of the victim.

Постановка проблеми. Розвиток інформаційних технологій, впровадження їх у всі сфери життєдіяльності людини розширює не лише можливості для суспільних відносин, а й створює умови для вчинення різноманітних злочинів, пов'язаних з заволодінням чужим майном. Безперечно, сьогодні важливе місце займають інтернет ресурси, тому все більше злочинів вчинюються саме через мережу Інтернет.

Шахрайство в мережі Інтернет є одним з найрозповсюджених способів незаконного заволодіння чужим майном. Найчастіше шахраї створюють сайти і продають неіснуючий товар, виманюють інформацію з карток, має місце онлайн-кредитування тощо. Лише за минулий рік в Україні сталося майже 72

тисячі випадків незаконних дій із платіжними картами, 58% із них – в Інтернеті. Так, у першому півріччі минулого року банки повідомили про фіксацію 47,5 тис. випадків шахрайства з картками на загальну суму 86,4 млн грн, тоді як за перше півріччя 2019 року було зафіксовано 34,7 тис. випадків на 72,6 млн грн. Тобто відбулося зростання обсягів шахрайств [1].

Стан опрацювання обраної проблематики, аналіз останніх публікацій та досліджень. Дослідженню шахрайства через мережу Інтернет присвятили свої наукові праці А. І. Анапольська, Р. С. Атаманов, С. В. Головкін, С. М. Князєв, Н. Ю. Кириленко, Н.С. Карпов, С. М. Князєв, А. В. Крижевський, О. В. Курман, О. Л. Мусієнко, Т. В. Охрімчук, Т. А. Пазинич, В. П. Сабадаш, С.В. Самойлов, М. М. Федотов, С. С. Чернявський та інші. Ці вчені-криміналісти внесли вагомий внесок в у розробку методичних рекомендацій з розслідування цього виду злочину. Разом з тим, ця сфера дослідження не втрачає своєї актуальності, оскільки поява нових схем вчинення шахрайств з використанням мережі Інтернет потребує дослідження всіх його структурних елементів і, насамперед, особи, яка його скоїла. Тому дослідження особи злочинця є одним з актуальних питань, яке постає сьогодні під час розкриття та розслідування шахрайств, вчинених з використанням мережі Інтернет.

Метою статті є дослідження особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики вчинення шахрайств з використанням мережі Інтернет, визначення його особливостей, розкриття змісту та надання класифікації.

Виклад основного матеріалу. Особа злочинця є центральним елементом криміналістичної характеристики шахрайств, оскільки вибір способу вчинення злочину, наявність слідової картини завжди пов'язано з особою-шахрая.

У науковій літературі висловлюються різноманітні точки зору стосовно визначення сутності особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень. Особа злочинця – це поняття широке, містить опис людини як соціально-біологічної системи, властивості та

ознаки якої відображаються в матеріальному середовищі та використовуються для розкриття і розслідування злочину, пошуку злочинця, його ідентифікації та викриття у вчиненому злочині [2, с. 345].

Характеристику особи злочинця становлять ті дані, за якими можна визначати ефективні шляхи розшуку та викриття злочинця [3, с.72-73]. Як зазначає М.Т. Ведерніков, у розробці криміналістичної характеристики особи злочинця занадто важко виділити інформацію, що має чисто криміналістичне значення, оскільки особистість – єдине цілісне явище, всі сторони якого взаємозалежні й взаємозумовлені, хоча в науковому відношенні правомірно порушувати питання про криміналістично значущі властивості особи злочинця, криміналістичний аспект у вивченні особи обвинуваченого [4, с. 76]. Це і соціально-демографічні, морально-психологічні, кримінально-правові дані. Значення мають такі відомості про особу злочинця як вік, стать, рід занять, характер злочинної групи наявність взаємин із жертвою злочину тощо.

Аналіз судової практики свідчить, що найчастіше шахрайство в мережі Інтернет вчиняють особи чоловічої статі – 92%, переважно з середньою та вищою освітою – 81%, не працюючі – 76%, раніше судимі – 7%. Що стосується взаємин особи злочинця та особи потерпілого, то у більшості випадків вони не знайомі (складає 94%).

Певний інтерес становлять особливості вікових характеристик розгляданого типу злочинців. Вік осіб, що вчиняють шахрайства в мережі Інтернет, у більшості випадків становить від 25 до 45 років (69%).

Особа-шахрая характеризується високим рівнем інтелектуального розвитку, легко встановлює психологічний контакт, розвинені комунікативні риси, винахідливість, входить у довіру до інших людей. Як зазначає В.Ю. Шепітько, особа-шахрая характеризується специфічним комплексом ознак. Більшість злочинців мають сильний дар уяви, вони використовують вплив і вміння переконувати людей [5, с. 144]. Крім того, як вважає Карчевський М. В., шахраї – це висококваліфіковані професіонали, що володіють широким

кругозором і знаннями в сфері права, для нього характерне виховання або розвиток вміння імпровізувати, оперативно реагувати на швидко мінливу обстановку [6, с. 47].

Характерним для шахрайств, учинених з використанням мережі Інтернет є те, що особа злочинець особисто не контактує із своєю жертвою. Для особи Інтернет-шахрая притаманні відчуття переваги та презирливе ставлення до інших. Для неї характерні відсутність жалю, моральних принципів. Л. Прудка наголошує, що під час учинення шахрайства для досягнення поставленої мети злочинець намагається застосовувати психологічний вплив на особу за допомогою маніпулювання. До основних прийомів злочинного маніпулювання належать такі: маніпулювання змістом і формою надання інформації, штучне створення браку часу в прийнятті рішення (вимагання сплатити за послугу або товар у якомога стислий строк тощо) [7, с. 144]. Таким прикладом є відкрите кримінальне провадження, де жінка, натрапивши на сайт «Абсолют Глобал Маркет», представники якого пропонували безпечний заробіток з купівлі-продажу товарів або отримання відсотків з грошових вкладів, зробила перший внесок у розмірі 250 доларів за активацію. Також, жінка відправила в «особистий кабінет» всі реквізити особистої кредитної карти. Цього також вимагали «персональні консультанти». Вже наступного дня у потерпілої, начебто, з'явилися клієнти. З нею знову зв'язалися працівники «біржі». Цього разу необхідно було внести вже 1200 доларів для проведення даної угоди. Прибуток обіцяв бути високий, тому жінка зробила все, що від неї вимагалось. Через деякий час знову необхідно було зробити внесок на суму 32 000 гривень. І ось, найбажаніший прибуток в сумі 8 000 доларів! Але щоб його перерахувати необхідно внести ще 2 000 доларів, аби вивести їх на рахунок потерпілої. Цього разу жінка вирішила позичити гроші у своєї доньки, яка і «відкрила очі» матері на те, що відбувається. Таким чином мешканка Волноваха протягом 2 місяців власноруч віддала аферистам загалом майже 130 000 гривень [8].

Характерним для шахрайств в мережі Інтернет є ще й те, що шахраї крім психологічних якостей, мають навички використання комп'ютерних технологій, орієнтуються в використанні банківських карток, обізнані в платіжних системах тощо. О.В. Волобуєв поділяє шахраїв, які володіють навичкам використання комп'ютерної техніки та інших електронних засобів: а) аматори, тобто ті, що діють самостійно, в домашніх умовах і вільний від роботи час, б) високоосвічені спеціалісти, які діють у складі організованих злочинних груп. До другої групи вчений відносить працівників банківських закладів, різноманітних комерційних структур, обчислювальних центрів банківських установ, а також інші потрібні за своїми службовим станом і повноваженнями особи. Необхідно підкреслити, що до складу такої групи обов'язково входить один або кілька учасників, які є програмістами або хоча б володіють знаннями та навичками в галузі комп'ютерних інформаційних технологій [9, с. 181].

У криміналістичній літературі наявні й інші класифікації шахраїв, які діють в мережі Інтернет. Так, М. І. Омеляненко та О. А. Севідов виділяють шахраїв залежно від їх «спеціальності» на такі види: 1) кардери; 2) кіберкруки; 3) фішери; 4) спамери; 5) кіберсквотери; 6) фрікери. Кожному з зазначених видів автори надають характеристику [10, с. 85-86]. Така класифікація заслуговує увагу, оскільки дійсно наявний прямий зв'язок особи злочинця з його навичками та реалізація їх у злочинну діяльність. Разом з тим, запропонована класифікація не є вичерпною, оскільки способи вчинення шахрайств з використанням мережі Інтернет та осіб, які їх вчинюють, набагато більше, ніж окреслено авторами.

Як вбачається, найбільш доцільним є поділ шахраїв на три групи:

- 1) ті, що вчинюють шахрайства в мережі Інтернет одноособово;
- 2) ті, що вчинюють шахрайство у співучасті;
- 3) ті, що вчинюють шахрайство у складі організованої злочинної групи.

До першої та другої групи можна віднести як аматорів, так і «хакерів», які здійснюють свою злочинну діяльність одноособово або у співучасті. Це, як правило, особи, які створюють сторінку з продажу речей або сайти

купівлі/продажу товарів, сайтів-двійників, використовують втрачені чи викрадені картки тощо. Як вважає П. Біленчук, визначальною характеристикою інтернет-шахрая є те, що для вчинення цих злочинів не потрібна спеціальна освіта у сфері комп'ютерних технологій, діапазон рівня спеціальної освіти правопорушників теж широкий – від осіб, які володіють, мінімальними знаннями користувача, до висококваліфікованих фахівців. Крім того, 52 % злочинців мають спеціальну підготовку в галузі автоматизованої обробки інформації, 97 % – були службовцями державних установ та організацій, які використовували комп'ютерні системи й інформаційні технології, а 30 % з них брали участь в експлуатації засобів комп'ютерної техніки. З дослідницької позиції цікавим є факт, що з кожної тисячі комп'ютерних злочинів лише сім учинили професійні програмісти. У деяких випадках особи, які вчинили комп'ютерні злочини, не мали технічного досвіду [11].

Шахрайства, що вчиняються організованою злочинною групою, є більш небезпечними злочинами, вони носять тривалий характер і не обмежуються одним епізодом. За наслідками вчинені злочини є більш тяжкими, злочини скоюють в особливо великих розмірах. Рівню професійної підготовки співучасників приділяється значна увага. В таку злочинну групу входять фахівці у сфері ІТ, психології, економіки, права. У більшості випадків мова йде про створення фіктивний брокерських сайтів чи товарних бірж. На їх частку припадає в середньому 79 % шахрайств, учинених організованими групами. Функції учасників таких компаній чітко визначені. Зловмисники використовують психологічні методи агітаційного характеру з метою інвестування коштів в акції відомих компаній, що котируються на міжнародних фондових біржах. Суть цієї злочинної діяльності зводиться в імітуванні роботи на фондовому ринку з метою привласнення коштів інвесторів, де останні з метою збереження та примноження власних заощаджень нерідко не міркують про те, що можуть потрапити у руки шахраїв. Прикладом є компанія ВІНК – представник надійного брокера, яка пропонує свої фінансові послуги. Так,

громадянину зателефонували з цієї компанії і запропонували відкрити особистий кабінет, завести кошти та грати на коливаннях валют «євро – долар». *Перший рахунок був на 3 тисячі доларів. Але одразу пішов у мінус. Потім ще два рахунки на 4,5 тисячі та на 14,5.* Спочатку була торгівля з роботом, але робот почав давати мінуси. Після цього *залучили нібито дуже досвідченого трейдера, з величезним досвідом, 15 років. Показували прекрасні звіти – як торгує, які хороші результати робить.* Коли мінус обнулив рахунок у всьому звинуватили інвестора. Після цього зник доступ до рахунку, пароль змінився без його відома. Потерпілий втратив 24 000 доларів. Телефон брокера перестав відповідати [12].

І таких прикладів безліч. Головна мета таких шахраїв – під психологічним тиском виманити всі кошти, які є у особи. При цьому такі компанії достатньо часто уникають кримінальної відповідальності, оскільки доказати вину і притягнути до відповідальності таких шахраїв достатньо важко. Реальні кількості ошуканих громадян і обсяги їх коштів залишається невідомою, що дозволяє виділити цю проблему достатньо загрозливою.

І.В. Моргачов серед причин, чому таке явище набуло масового явища, виділяє наступні: - юридична безкарність, як правило відповідні особи є нерезидентами країни та працюють із-за кордону дистанційно; - наявність економічної спокуси, коли шахрайство є безкарним, більшості умовно-брокерським організаціям на «Forex» (в тому числі з торгівлі CFD-контрактами) не вигідно працювати за чесними правилами; - наявність високотехнологічних та витончених схем шахрайства, які разом з використанням здобутків сучасної ІТ-індустрії дозволяють впевнити клієнта, що він сам винен у власному програшу; - неминучий програш людині пояснюють його недосвідченістю, недостатньою сумою на депозиті, невірною стратегією або звичайним невезінням; людину запевняють, що всі ці причини тимчасові, тому треба проходити платні курси, а трейдінг слід продовжити до появи прибутку; - важкість для пересічного громадянина відрізнити добросовісного брокера від шахрая; - наявність високого рівня інвестиційної схильності у громадян та

бажання використання здобутків прогресу: бути трейдером, акціонером, інвестором, бажання зберегти власні заощадження та, навіть, примножити їх; - безкарність умисно брехливої реклами; - недоступність, відсутність або дефіцит об'єктивної інформації щодо імовірності програшу; - відсутність державних та регіональних інституцій, які консультують, обмежують рекламу, блокують відповідні Інтернет-ресурси; - з правової точки зору більшість спорів між клієнтами та умовно-брокерськими організаціями (в тому числі з торгівлі CFD-контрактами) не мають кримінальної ознаки, а мають вирішуватися в судовому порядку як господарські справи; - проблематичність однозначного визначення умовно-брокерських організацій на «Forex» (в тому числі з торгівлі CFD-контрактами) в якості шахрайських для державних органів влади. Як правило ошукані не звертаються до правоохоронних органів, оскільки відповідні схеми є ідеально витонченими і високотехнологічними, що не дозволяє довести злочин та притягнути шахрая до кримінальної та адміністративної відповідальності [13, С. 76-77].

Висновки та пропозиції. У підсумку зазначимо, що на сьогодні чітко простежується збільшення злочинів, що вчинюється в мережі Інтернет. Стрімке використання ІТ-технологій зумовлює виникнення нових шахрайських схем. Як наслідок, суттєво зростає складність виявлення і розслідування цих злочинів. Тому, дослідження особи злочинця постає центральною ланкою криміналістичної характеристики досліджуваного злочину, оскільки від рівня дослідження такого структурного елемента, його поведінки, залежить ефективність розкриття та розслідування цього злочину.

Література

1. Марчук В. Карткове шахрайство: нові «мутації» старих схем. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3230485-kartkove-sahrajstvo-novi-mutacii-starih-shem.html>. (дата звернення до ресурсу: 27.11.2021).

2. Шеремет А.П. Криміналістика: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2005. 472 с.
3. Антонова Н. О., Рибачук Л.І. Психологічна зрілість як основа готовності до професійної діяльності психолога. URL: <http://journals.urau.ua/index.php/2227-6246/article/view/162200>. (дата звернення до ресурсу: 27.11.2021).
4. Ведерников Н.Т. Личность преступника как элемент криминалистической характеристики преступления. *Криминалистическая характеристика преступлений: сб. науч. тр.* 1985. С. 76-79.
5. Шепітько В. Ю. Особливості криміналістичної характеристики шахрайства. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 2. С. 144-150.
6. Карчевський М. В. Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки України. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2012. 327 с.
7. Прудка Л. М. Психологічні особливості шахрайства в мережі Інтернет. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 2. С. 30-33. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2018/2/10.pdf>. (дата звернення до ресурсу: 27.11.2021).
8. Поліція Волновахи відкрила кримінальне провадження за фактом шахрайства на суму в майже 130 000 гривень. Волноваський районний відділ поліції. URL: <http://www.volnovaha-police.dn.ua/news/view/3923>. (дата звернення до ресурсу: 27.11.2021).
9. Волобуєв А.Ф. Особливості розслідування розкрадань грошових коштів, що здійснюються з використанням комп'ютерної техніки. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*. 1998. № 2. С. 179-185.
10. Омеляненко М. Особенности криминалистической характеристики Интернет-мошенничества. URL: <http://kpk.org.ua/2007/12/18/osobennosti-kriminalisticheskoyj.html>. (дата звернення до ресурсу: 27.11.2021).

11. Біленчук П.Д. Питання соціальної та криміналістичної характеристики комп'ютерного злочинця. URL: <http://www.crime-research.ru/library/Bilen3.htm>. (дата звернення до ресурсу: 27.11.2021).

12. Іваницький О. Брокери-шахраї. Як «молоді й успішні» розводять українців на гроші. Інформаційне агенство УНІАН. 29 березня 2021 року. URL: <https://www.unian.ua/society/brokeri-shahraji-yak-molodi-y-uspishni-rozvodyat-ukrajinciv-na-groshi-novini-ukrajini-11370178.html>. (дата звернення до ресурсу: 27.11.2021).

13. Моргачов І.В. Протидія шахрайству на регіональних фінансових ринках. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2019. № 1. С. 76-78. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2021/01/17-14.pdf>. (дата звернення до ресурсу: 27.11.2021).

УДК: 349.243

ORCID: 0000-0002-7581-432X

e-mail: kabalskiy@ukr.net

Roman O. Kabalskiy,
Senior Lecturer at the Department of
Theoretical Legal Subjects
(Poltava Law Institute of the
Yaroslav Mudryi National Law
University)

Кабальський Роман Олександрович,
старший викладач кафедри
теоретико-правових дисциплін
(Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого)

Yaroslav V. Halieiev,
Legal Researcher
(Platform for Peace and Humanity)

Галєєв Ярослав Валерійович,
юрист-аналітик
(Platform for Peace and Humanity)

КОНЦЕПЦІЯ «MENTAL HEALTH» ЯК СКЛАДОВИЙ ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ПРАЦІ

THE CONCEPT OF «MENTAL HEALTH» AS AN INTEGRAL ELEMENT OF THE LABOR PROTECTION SYSTEM

Анотація. Стаття присвячена аналізу ментального здоров'я як трудової категорії національного законодавства. Авторами проаналізовано доктринальні підходи західних науковців до визначення поняття ментального здоров'я як елемента охорони праці та складової частини безпечних та нешкідливих умов праці. Зокрема, досліджено складові елементи поняття ментального здоров'я: емоційне благополуччя, психологічне благополуччя та соціальне благополуччя. Проведено порівняння з національною законодавчою категорією «психічного здоров'я», зокрема, виокремлено проблему звуженого підходу до розуміння категорії «психічного здоров'я». Проаналізовано законодавчі та теоретичні підходи до розуміння категорії «охорони праці» та акцентовано увагу на неможливості звуження сутнісного змісту права на належні

і безпечні умови праці, через вузький підхід до визначення категорії «охорони праці» (створення безпосередньо в процесі роботи нормальних і безпечних технічних і санітарно-гігієнічних умов для всіх працюючих). Досліджено практику функціонування ментального здоров'я працівника як складового елемента системи охорони праці у Європейському Союзі. Зокрема, проведено аналіз Директива № 89/391/ЄЕС, як основоположного документа, що регламентує систему охорони праці в держава-членах Європейського Союзу. Акцентовано увагу на системі зобов'язань роботодавця перед працівником, покладених Директивою № 89/391/ЄЕС. Досліджено практику Суду Європейського Союзу щодо тлумачення положень Директиви № 89/391/ЄЕС. Зокрема, проаналізовано рішення: *United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v Council of the European Union* of 12 November 1996 (Case - I-05755), щодо неможливості обмежувального тлумачення ПОНЯТЬ «робоче середовище», «безпека» та «здоров'я»; *Commission of the European Communities v Italian Republic* of 15 November 2001 (Case C-49/00), щодо необхідності широкого і динамічного тлумачення поняття «ризик», що впроваджує можливість відходу від доктрини, виключно, фізичних ризиків на робочому місці; *Commission of the European Communities v United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland* of 14 June 2007 (Case C-127/05), щодо неможливості застосування концепції «*a zero-risk working environment*».

Ключові слова: ментальне здоров'я працівника, охорона праці, умови праці.

Summary. The article is devoted to the analysis of mental health as a labor law category of national legislation. The authors analyze the doctrinal approaches of Western scholars to the definition of mental health as an element of labor protection and an integral part of safe and harmless working conditions. In particular, the components of the concept of mental health are studied: emotional well-being, psychological well-being and social well-being. A comparison with the national

legislative category of "mental health" was made, in particular, the problem of a narrowed approach to understanding the category of "mental health" was singled out. Legislative and theoretical approaches to understanding the category of "labor protection" are analyzed and emphasis is placed on the impossibility of narrowing the essence of the right to proper and safe working conditions, through a narrow approach to defining the category of "labor protection" (creation of normal and safe technical and sanitary -hygienic conditions for all employees). The practice of functioning of the mental health of the worker as a component of the system of labor protection in the European Union is studied. In particular, the analysis of Directive 89/391 / EEC as a basic document regulating the system of labor protection in the Member States of the European Union was analyzed. Emphasis is placed on the system of obligations of the employer to the employee under Directive № 89/391 / EEC. The case law of the Court of Justice of the European Union on the interpretation of the provisions of Directive 89/391 / EEC has been studied. In particular, the decision of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland in the Council of the European Union of 12 November 1996 (Case I-05755) concerning the impossibility of restrictive interpretation of the terms "working environment", "safety" and "health" was analyzed. ; Commission of the European Communities v Italian Republic of 15 November 2001 (Case C-49/00), on the need for a broad and dynamic interpretation of the concept of "risk", which introduces the possibility of departing from the doctrine of exclusively physical risks in the workplace; Commission of the European Communities v United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland of 14 June 2007 (Case C-127/05), concerning the impossibility of applying the concept of a zero-risk working environment.

Key words: mental health of the employee, labor protection, working conditions.

Постановка проблеми. Довгострокова реформа трудового законодавства в Україні, в умовах закріпленнях в Конституції України – незворотності

європейського та євроатлантичного курсу України, вимагає дослідження нових аспектів майбутньої реформи. Крім того, вперше за багато років людство зіткнулося епідеміологічною ситуацією пандемічного характеру, яка вимагає зменшення соціальної активності. Особливого значення набуває питання безпечних і нешкідливих умов праці (дистанційної та стаціонарної). Зокрема, ще навесні 2020 року, Генеральний Секретар ООН, зауважив про підвищення рівня загострення психічних проблем населення (депресія, агонія тощо) та закликав держави вживати всі можливі заходи для підтримки населення [1].

У 2000 році, Міжнародна організація праці провела комплексне дослідження стану ментального здоров'я працівників у Фінляндії, Великій Британії, Німеччині та США [16], за результатами дослідження було виявлено, що:

- У США депресія вражає кожного десятого працюючого американця із-за неналежних умов праці;
- У Фінляндії 50% працівників стикаються зі стресовими проявами (тривога, депресія, безсоння тощо) через неналежні умови праці, а 7% працівників страждають від професійного вигорання, що призводить до зниження професійних навичок та соціальної мобільності;
- У Німеччині 7% депресивних розладів працівників призводять до передчасного виходу на пенсію;
- У Великій Британії кожен третій з десяти працівників має проблеми з ментальним здоров'ям (стрес, депресія);

Зокрема, за статистичними даними 2019 року, 39% працівників у Великій Британії має проблеми з психічним здоров'ям, які були наслідком неналежних умов праці (у 2017-2018 роках цей відсоток був 36%) [17]. У 2012 році найбільш типовими розладами, які спричинені умовами роботи, були депресія, тривожність, соматоформні розлади тощо, при цьому, тривалість лікування таких розладів збільшилась, як і частота на 40% [18].

Загострення проблеми психічного здоров'я працівників (стресові прояви, «вигорання» та інші психічні розлади) вимагає створення системи попередження виникнення психічних розладів та захисту, зокрема, через трудове законодавство (безпечні і нешкідливі умови праці). Доречним, на наш погляд, є звернення до доктрини mental health (або ментального здоров'я).

Стан опрацювання обраної проблематики, аналіз останніх публікацій та досліджень. Ментальне здоров'я як категорія національної правової доктрини є малодослідженою. Однак, у цьому випадку, треба звертати увагу на наявність ряду правових досліджень:

- щодо сутності поняття «здоров'я» (В.М. Пашков, З.С. Гладун, Р.А. Майданик, І.Я. Сенюта, А.О. Олефір, Л.О. Самілик, О.В. Солдатенко та інші);
- щодо необхідності належного врегулювання проблеми мобінгу на робочому місці (О.В. Качмар, О.А. Трюхан, А.М. Колот, О.О. Корабльова, О.В. Сорока, І.Ю. Філіпова та інші);
- щодо безпечних і нешкідливих умов праці (Л. П. Гаращенко, Г. О. Замченко, Д. М. Кравцов, О. М. Ярошенко, В. І. Прокопенко, Л. П. Амелічева, О.В. Шрамко та інші).

У зарубіжній правовій доктрині наявний значний науковий доробок, що стосується питання ментального здоров'я на робочому місці (Attridge M., Wallace S., Day A., Kelloway E.K., Hurrell J.J., Favreau M.-H., Baynton M.A., Fournier L., та інші). Звісно, важливо не забувати про фундаторів доктрини мобінгу на робочому місці як невід'ємного елемента доктрини ментального здоров'я (Leymann H. Olweus D., Lorenz K.).

Метою статті є дослідження змісту поняття «mental health» та його складових елементів, які виокремлюють у Західній правовій думці (як в теоретичному аспекті, так і правозастосовному аспекті). Дослідження можливості запровадження доктрини ментального здоров'я працівника у національне трудове законодавство.

Виклад основного матеріалу. Конституція України у ч.4 ст. 43 передбачає право кожного на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом [2]. Саме ці положення Конституції України покладені в основу системи охорони та гігієни праці, як невід'ємного елемента права людини на працю.

Чинним Кодексом Законів про працю України (далі – КЗпП) у ст. 153 закріплено обов'язок роботодавця створити безпечні і нешкідливі умов праці, а також впроваджувати сучасні засоби техніки безпеки, які запобігають виробничому травматизму, забезпечувати санітарно-гігієнічні умови, що запобігають виникненню професійних захворювань працівників [3]. Важливо наголосити, що у п.5 ч.1 ст. 88 КЗпП визначено перелік складових елементів, які визначають здорові та безпечні умови праці (додержання правил і норм з техніки безпеки, необхідне освітлення, опалення, вентиляція, усунення шкідливих наслідків шуму, випромінювань, вібрації та інших факторів, які негативно впливають на здоров'я робітників, і т. ін.) [3]. Однак, можливо стверджувати, що у даному випадку мова йде про технічну сторону процесу праці.

Закон України «Про охорону праці» від 14.10.1992 № 2694-ХІІ у ч.1 ст. 1 деталізує положення Конституції України та КЗпП та визначає, що охорона праці - це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності [4]. Тобто, з аналізу легального визначення, можливо стверджувати, що наявні три об'єкти охорони, які пов'язані між собою загальною конституційною цінністю (ст. 3 Конституції): життя, здоров'я та працездатність.

Важливим міжнародно-правовим документом, який гарантує працівнику право на безпечні та здорові умови праці є Європейська соціальна хартія (переглянута) (далі – Хартія). Відповідно до п. 1 ст. 3 Хартії, головною метою цієї політики є поліпшення охорони праці і виробничої гігієни, а також

запобігання нещасним випадкам та травматизму, що виникають внаслідок виробничої діяльності, пов'язані з нею або мають місце у процесі її здійснення, зокрема шляхом мінімізації причин виникнення ризиків, властивих виробничому середовищу [5].

На нашу думку, важливо звернути увагу, на позиції деяких науковців, щодо нормативного обсягу поняття «охорона праці», оскільки саме обсяг поняття визначення характеристики його тлумачення. Зокрема, дослідник В. І. Прокопенко зазначає, що поняття «охорона праці» в чинному трудовому законодавстві вживається не в такому широкому, тобто буквальному, значенні цих слів, а в більш вузькому. У вузькому значенні під охороною праці розуміється сукупність заходів щодо створення безпосередньо в процесі роботи нормальних і безпечних технічних і санітарно-гігієнічних умов для всіх працюючих [6, с.360]. Таке тлумачення цього поняття, на нашу думку звужує сутнісний зміст права на безпечні і нешкідливі умов праці, оскільки у даному випадку, неможливо говорити, що охорона праці може охоплювати, виключно, умови фізичного аспекту праці, виключаючи безпечні і нешкідливі умови психічного аспекту праці. Зокрема, на нашу думку, це підтверджується законодавчим розуміння поняття «здоров'я», яке визначено у п.1 ч.1 ст. 2 Закону України «Про Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 № 2801-ХІІ, здоров'я - стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад [7]. Цю думку підтверджує те, що положення законодавства є системними та пов'язаними між собою, а отже, «здоров'я» як об'єкт охорони з боку трудового законодавства визначено у ч.1 ст. 1 Закону України «Про охорону праці» від 14.10.1992 № 2694-ХІІ, але поняття «здоров'я» носить бланкетний характер і відсилає до п.1 ч.1 ст.2 Закону України «Про Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 № 2801-ХІІ.

Отже, на нашу думку, це підтверджує те, що у контексті охорони праці, здоров'я слід розуміти крізь призму трьох складових: фізичного здоров'я, психічного здоров'я і соціального благополуччя.

У контексті цього дослідження, ментальне здоров'я працівника виступає одним з центральним елементів, як частина об'єкту охорону з боку системи законодавства про охорону праці. За визначенням Всесвітньої організації охорони праці (далі – ВООЗ), ментальне здоров'я слід розуміти як стан добробуту, при якому людина реалізує власні здібності, може впоратися зі звичайними стресами, може працювати плідно і продуктивно, а також внести свій внесок у свою громаду [7]. При цьому, важливо наголосити, на особливостях юридичної термінології, яка застосовується у цьому контексті, оскільки поняття «mental health» в українському законодавстві закріплено як психічне здоров'я, хоча змістовий обсяг цих понять різний. Категорія ментального здоров'я працівника є більшою за своїм обсягом.

Наприклад, дослідники Silvana Galderisi, Andreas Heinz, Marianne Kastrup, Julian Beezhold, and Norman Sartorius, пропонують визначення ментального здоров'я як динамічного стану внутрішньої рівноваги, який дозволяє людям використовувати свої здібності в гармонії з загальнолюдськими цінностями суспільства. Основні когнітивні та соціальні навички, здатність розпізнавати, виражати та модулювати власні емоції, а також співпереживати іншим; гнучкість і здатність долати несприятливі життєві події та функціонувати в соціальних ролях; і гармонійні відносини між тілом і розумом представляють важливі складові ментального здоров'я, які різною мірою сприяють стану внутрішньої рівноваги [8, p.232]. Науковець Corey L. M. Keyes вважає, що є три компоненти ментального здоров'я працівника:

1. емоційне благополуччя (emotional well-being), включає щастя, інтерес до життя та задоволення;
2. психологічне благополуччя (psychological well-being), включає вподобання більшості частин власної особистості, вміння керувати обов'язками

у повсякденному житті, добрі стосунки з іншими та задоволення власним життям;

3. соціальне благополуччя (social well-being) відноситься до позитивного існування і передбачає наявність внеску в суспільство (соціальний внесок), почуття частини спільноти (соціальна інтеграція), переконання, що суспільство стає кращим місцем для всіх людей (соціальна актуалізація) і що те, як працює суспільство, має для них сенс (соціальна узгодженість) [9, р.180].

Вітчизняний дослідник Б. О. Логвиненко зазначає, що психічне здоров'я – характеризується рівнем і якістю мислення, розвитком уваги і пам'яті, ступенем емоційної стійкості [10, с. 232].

З урахуванням цього, можливо констатувати, що вітчизняні науковці тлумачать психічну складову здоров'я більш вузько, проте наявна змістова схожості цих визначень між собою. Причиною цього є використання рецепції права, як основного способу імплементації з відповідним пристосуванням запозичених понять (елементів) до звичної юридичної термінології. У цьому контексті, постає питання щодо впорядкування та уніфікації термінологічного підходу у рамках європейського та євроатлантичного курсу України.

Зокрема, у Звіті «Evaluation of policy and practice to promote mental health in the workplace in Europe» (далі – Звіт) Європейської Комісії зазначено, що Звіт сприймає більш інклюзивне визначення психічного здоров'я, а не тільки, крізь призму відсутності психічних розладів, зокрема, на позитивному стані психологічного благополуччя (psychological well-being) [11], про психологічну складову зазначав Corey L. M. Keyes. Також, у Звіті зазначено, що такий підхід підкреслює необхідність вирішення проблеми психічного здоров'я в цілому, шляхом визнання взаємозв'язку між ризиками для психічного здоров'я, які виникають у процесі праці [11]. Тобто, можливо стверджувати, що у Європейському Союзі підхід до розуміння ментального здоров'я працівника є ширшим, ніж вітчизняне нормативне розуміння змісту поняття психічного здоров'я.

У контексті дослідження європейського досвіду функціонування ментального (психічного) здоров'я, як невід'ємного елементу об'єкту відносини з охорони праці, важливо звернутися до Директиви Європейського Союзу від 12.06.1989 № 89/391/ЄЕС «Щодо запровадження заходів заохочення поліпшення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі» (далі – Директива № 89/391/ЄЕС) [12], на роботодавця покладається досить широкий спектр обов'язків щодо забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці, зокрема, у п. «а» ч.3 ст. 6 передбачено обов'язок роботодавця оцінити всі ризики для безпеки і здоров'я працівників. Важливим у цьому випадку є звернення до практики Суду Європейського Союзу (далі – Суд) щодо тлумачення окремих положень Директиви № 89/391/ЄЕС.

У рішенні *United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v Council of the European Union* of 12 November 1996 (Case - I-05755) [13], Суд зазначив, що тлумачення понять «робоче середовище», «безпека» та «здоров'я» не може бути обмежувальне, навпаки, слова «особливо в умовах праці» означають широке тлумачення повноважень, які стаття 118а (мова йде про EC Treaty) надає Раді щодо захисту здоров'я та безпеки працівників. Більше того, таке тлумачення слів «безпека» та «здоров'я» підтверджується, зокрема, преамбулою до Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я, до якої належать усі держави-члени. Здоров'я тут визначається як стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя, а не лише у відсутності хвороб або фізичних вад.

Зокрема, у справі *Commission of the European Communities v Italian Republic* of 15 November 2001 (Case C-49/00) [14], Суд притримався підходу щодо широко тлумачення понять, які гарантують безпечні та нешкідливі умови праці у контексті розуміння змісту поняття «ризик». Суд зазначив, що відповідно до мети Директиви 89/391, яка, відповідно до її 15-ї статті, застосовується до всіх ризиків, так і з формулювання статті 6 (3) (а), що роботодавці зобов'язані оцінювати всі ризики для безпеки та здоров'я працівників. Крім того, професійні ризики, які мають оцінювати роботодавці, не фіксуються раз і назавжди, а

постійно змінюються у зв'язку, з поступовим розвитком умов праці та науковими дослідженнями щодо таких ризиків.

У рішенні *Commission of the European Communities v United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland* of 14 June 2007 (Case C-127/05) [15], Суд надав важливе уточнення щодо змісту поняття «ризик» за Директивою № 89/391/ЄЕС, зокрема, Судом було наголошено, що незважаючи на абсолютність обов'язку роботодавця забезпечити безпечні і нешкідливі умови праці, такий обов'язок не призводить до запровадження концепції «a zero-risk working environment» і встановлення вини роботодавця лише за наявності будь-якого ризику. Директива передбачає, що в результаті проведення оцінки ризику, роботодавець може зробити висновок про мінімальність ризиків, що надає йому право не вживати жодних заходів.

Завдяки такому широкому тлумаченню понять: «робоче середовище», «безпека», «здоров'я», «ризик», які передбачені Директивою № 89/391/ЄЕС, можливо констатувати динамічність змістового наповнення цих понять та необхідність пристосовування їх до рівня розвитку суспільства. Такий підхід надає можливість включати до системи охорони праці не тільки фізичні ризики роботи, а й забезпечувати попередження виникнення будь-яких психічних ризиків праці. Динамічне змістове наповнення понять: «робоче середовище», «безпека», «здоров'я», «ризик» утворює широке розуміння системи охорони праці в Європейському Союзі. Разом з цим, Судом було встановлено недоречність використання концепції «a zero-risk working environment», оскільки така встановлює презумпцію вини роботодавця, за умови, вжиття всіх необхідних заходів та призводить до можливості зловживання з боку працівників.

З урахуванням положень Директиви № 89/391/ЄЕС та наведеної практики Суду Європейського Союзу можливо виокремити основні принципи попередження ризиків (як фізичних, так і психічних) на робочому місці:

- створення системи уникнення ризиків;

- система оцінки ризиків, яких неможливо уникнути;
- визначення основних джерел ризиків та боротьба з ними;
- індивідуалізація робочого місця та методів роботи;
- адаптація до технічного прогресу;
- розробка послідовної загальної політики профілактики, яка охоплює технології, організацію праці, умови праці, соціальні відносини та вплив факторів, пов'язаних з робочим середовищем;
- пріоритет колективних захисних заходів перед індивідуальними захисними заходами.

Висновки та пропозиції. Таким чином, можливо констатувати, необхідність реформування системи охорони праці, у контексті комплексної реформи трудового законодавства. Важливо звернути увагу, що чинна система законодавства з охорони праці, незважаючи на формальне закріплення комплексного об'єкту правового захисту (життя, здоров'я та працездатність), містить значні недоліки практичної реалізації. Зокрема, мова йде про однобічність законодавчого підходу щодо захисту здоров'я, лише у контексті його фізичної складової, створюючи при цьому колізію, яка призводить до звуження сутнісного змісту права працівника на безпечні та нешкідливі умови праці, а також, до безпідставного звуження обов'язку роботодавця (ст. 153 КЗпП).

Важливим аспектом трудової реформи має бути утвердження широкого підходу до розуміння системи охорони праці та її ключових елементів: «робоче середовище», «безпека», «здоров'я», «ризик». Зокрема, трансформування змісту вітчизняної категорії «психічного здоров'я», яка нівелюється у контексті охорони праці та запровадження правової категорії «ментального здоров'я», яка є частиною західної правозастосовної практики. Доктрина ментального здоров'я працівника дозволяє застосувати динамічний правозастосовний підхід, який реалізує принцип безпечних і нешкідливих умов, як основоположної трудо-правової гарантії.

Література

1. ООН: меры по борьбе с пандемией должны включать в себя защиту психического здоровья. URL: <https://news.un.org/ru/story/2020/05/1378062> (дата звернення до ресурсу: 26.11.2021).
2. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254#top> (дата звернення до ресурсу: 30.11.2021).
3. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08/conv#top> (дата звернення до ресурсу: 30.11.2021).
4. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (дата звернення до ресурсу: 30.11.2021).
5. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#top (дата звернення до ресурсу: 30.11.2021).
6. Прокопенко В. І. Трудове право України. Харків : Консум, 2002. 528с.
7. World Health Organization. Promoting mental health: concepts, emerging evidence, practice (Summary Report) Geneva: World Health Organization. 2004. URL: https://www.who.int/mental_health/evidence/en/promoting_mhh.pdf (дата звернення до ресурсу: 30.11.2021).
8. Galderisi S. Toward a new definition of mental health. *World Psychiatry*. 2015. № 14. P. 231—233. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4471980/>. (дата звернення до ресурсу: 30.11.2021).
9. Keyes C. Mental health as a complete state: how the salutogenic perspective completes the picture. *Bridging occupational, organizational and public health*. 2014. №2. P. 179–192.

10. Логвиненко Б. О. Здоров'я як правова категорія: до постановки питання. *Форум права*. 2017. № 5. С. 230–235. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2017_5_36.pdf. (дата звернення до ресурсу: 30.11.2021).

11. Evaluation of policy and practice to promote mental health in the workplace in Europe. URL: https://www.researchgate.net/publication/277332285_Evaluation_of_policy_and_practice_to_promote_mental_health_in_the_workplace_in_Europe_final_report. (дата звернення до ресурсу: 30.11.2021).

12. Щодо запровадження заходів заохочення поліпшення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі : Директива ЄС від 12.06.1989 р. № 89/391/ЄЕС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b23#top. (дата звернення до ресурсу: 30.11.2021).

13. United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v Council of the European Union № I-05755. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61994CJ0084>. (дата звернення до ресурсу: 30.11.2021).

14. Commission of the European Communities v Italian Republic №49/00. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62000CJ0049>. (дата звернення до ресурсу: 30.11.2021).

15. Commission of the European Communities v United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland № C-127/05. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61994CJ0084>. (дата звернення до ресурсу: 30.11.2021).

16. Mental health in the workplace: Introduction. URL: https://www.ilo.org/skills/pubs/WCMS_108221/lang--en/index.htm. (дата звернення до ресурсу: 30.11.2021).

17. Mental Health at Work 2019 Report – Time to Take Ownership. URL: <https://www.bitc.org.uk/wp-content/uploads/2019/10/bitc-wellbeing-report->

mhawmentalhealthworkfullreport2019-sept2019-2.pdf. (дата звернення до ресурсу: 30.11.2021).

18. Burgess, S., Junne, F., Rothermund, E. Common mental disorders through the eyes of German employees: attributed relevance of work-related causes and prevention measures assessed by a standardised survey. *Int Arch Occup Environ Health*. 2019. №92. P. 795–811.

УДК: 378:340.01

ORCID: 0000-0003- 3804-6031

e-mail: svetlanakutsepal@gmail.com

Svitlana V. Kutsepal,
Professor at the Department of
Theoretical Legal Subjects
(Poltava Law Institute
of the Yaroslav Mudryi National Law
University)

Світлана Вікторівна Куцєпал,
професор кафедри теоретико-
правових дисциплін
(Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого)

ЕТИЧНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЮРИСТА

ETHICAL COMPONENT OF THE LAWYER'S PROFESSIONAL COMPETENCE

Анотація. Стаття присвячена аналізу проблеми професійної компетентності правознавців, визначенню її змістовних компонентів, актуальність зазначеного аналізу визначена тим, що діяльність юриста спрямована на реалізацію правових норм та забезпечення дотримання норм чинного законодавства в усіх сферах існування та функціонування суспільства, в діяльності державних органів, юридичних осіб та окремих громадян. Особлива увага приділена аналізу етичної складової професійної компетентності юристів. В структурі етичної компетентності можна виділити наступні компоненти: когнітивний (знання етичної складової професійної діяльності); праксеологічний (здійснення професійної діяльності у парадигмі професійної етики та службового етикету); індивідуально-особистісний (мотиваційно-ціннісні орієнтації та морально-вольові якості особистості). Аргументовано, що етична компетентність детермінує відповідний рівень правосвідомості, усвідомлення недопустимості корупційних дій, повагу до закону, дотримання

моральних норм та принципів, поєднання професійних та етичних підходів у професійній діяльності. Зазначено, що сфера професійної діяльності юриста надзвичайно широка – судді, адвокати, прокурори, слідчі, нотаріуси, працівники виконавчої служби тощо, і кожна сфера правової діяльності має свої специфічні особливості, що проявляється і в морально-етичному плані. Щоб бути конкурентоздатним, юристу потрібно постійно самовдосконалюватися, слідкувати за змінами законодавства, підвищувати професійну компетентність, постійно працювати з правовою інформацією, надавати їй адекватну оцінку та вмити робити логічно виважені висновки.

Ключові слова: право, мораль, компетентність, компетенція, професійна компетентність, соціальна компетентність, етична компетентність.

Summary. The article is devoted to the analysis of the problem of professional competence of lawyers, definition of its content components, the relevance of this analysis is determined by the fact that the lawyer's activities are aimed at implementing legal norms and ensuring compliance with current legislation in all spheres of existence and functioning of society citizens.

Particular attention is paid to the analysis of the ethical component of the professional competence of lawyers. The following components can be distinguished in the structure of ethical competence: cognitive (knowledge of the ethical component of professional activity); praxeological (carrying out professional activities in the paradigm of professional ethics and professional etiquette); individual-personal (motivational-value orientations and moral-volitional qualities of personality). It is argued that ethical competence determines the appropriate level of legal awareness, awareness of the inadmissibility of corruption, respect for the law, compliance with moral norms and principles, a combination of professional and ethical approaches in professional activities. To be competitive, a lawyer needs to constantly improve

himself, monitor changes in legislation, increase professional competence, constantly work with legal information, provide it with adequate assessment and be able to draw logically sound conclusions.

Key words: law, morality, competence, competence, professional competence, social competence, ethical competence.

Постановка проблеми. Серед безлічі метафор та епітетів, якими прийнято характеризувати стан та атрибутивні ознаки сучасного соціуму, варто зосередитися на одній – це світ шаленої професійної конкуренції, адже рівень кар’єрного зростання та успіху визначається багатьма факторами, найголовнішим серед яких можна вважати систему професійної компетентності.

Суттєва увага дослідженню проблем компетентності у вітчизняному науковому та правовому дискурсі спостерігається у XXI ст., оскільки стрімка глобалізація, інформатизація усіх сфер суспільного життя, розвиток громадянського суспільства вимагають високо кваліфікованих спеціалістів з належним рівнем знань та умінь.

Стан опрацювання обраної проблематики, аналіз останніх публікацій та досліджень. На законодавчому рівні компетентний підхід до професійної підготовки фахівців загалом та правознавців зокрема, відображено у Законах України «Про освіту»[1], та «Про вищу освіту» [2], а також у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті [3] та постанові Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 року № 1341 «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» [4].

Теоретичні розробки проблеми професійної компетентності в українському науковому загалі представлені досить широко, особлива увага зазначеній проблематиці приділяється фахівцями у галузі психології та педагогіки, при цьому у фокусі дослідницької уваги найчастіше опиняються такі складові компоненти професійної компетентності як комунікативна, інформаційна, соціальна (А.Білоножко, О.Калита, Н.Кожем’яко, О. Кихтюк, А.

Мудрик, Л. Насіленко, К.Радченко, О.Федоренко та ін.), тоді як етична компетентність опиняються на маргінесі досліджень.

Мета статті – розкрити сутність поняття «професійна компетентність правознавця» та довести значимість етичної складової професійної компетентності.

Виклад основного матеріалу. «Компетентності є індикаторами, котрі дають змогу визначити готовність особи до конкретної діяльності, особистого розвитку та ефективної участі в житті суспільства. Оволодіння компетентностями дає змогу людині орієнтуватися в умовах сьогодення, інформаційному просторі, умінні ефективно працювати, урахувавши постійні зміни темпу життя та якісно виконувати професійні обов'язки» [5, с. 88]: компетентність – це спроможність особистості сприймати та відповідати на індивідуальні й соціальні потреби, кваліфіковано здійснювати діяльність у будь-якому напрямі, виконувати завдання або роботу [6, с.5].

Оскільки «компетентність представляє собою набір знань, навичок та вмінь, що надають змогу людині ефективно здійснювати діяльність або виконувати відповідні функції, досягати певних стандартів у професійній сфері»[7, с. 1], то необхідно згадати поняття «компетенції». При визначенні цього поняття погодимося з думкою К.Радченка, який стверджує, що «компетенції – це складні професійно-індивідуальні новоутворення, що на основі інтеграції соціального, професійного і особистого досвіду, набутих знань, сформованих умінь та навичок, особистих якостей зумовлюють готовність та здатність фахівця до успішного виконання ним професійної діяльності» [8, с. 190].

У контексті представленої розвідки важливе значення має поняття «професійна компетентність». Під професійною компетентністю варто розуміти сукупність професійних знань та умінь, що дозволяє спеціалісту здійснювати професійну діяльність на високому рівні, досягати успіху та ефективних

результатів при вирішенні будь-якої проблеми, що відноситься до відповідної професійної сфери.

В системі професійної компетентності суттєву роль відграють такі її складові як: інформаційна компетентність (що особливо актуально в умовах інформаційного суспільства та прагненням ЗМІ перетворитися на «четверту владу»), комунікативна компетентність (адже здатність до спілкування – атрибутивна ознака людини загалом та професіонала зокрема, тому важливий рівень володіння навичками не лише усної, а й писемної мови, а в умовах глобалізованого світу ще й володіння іноземними мовами), а також морально-етична компетентність.

Визначивши поняття «компетентність», «професійна компетентність» та «компетенції», проаналізуємо систему професійних компетентностей юриста, оскільки значення юридичної діяльності надзвичайно важливе для суспільства, тому що завдяки юридичній діяльності відбувається вплив на об'єктивну і суб'єктивну соціальну реальність, конкретизується система права. «Професійну компетентність юриста розуміємо як поглиблене знання предмета; сукупність професійних знань і професійно значущих особистісних якостей, що детермінують самостійну й відповідальну діяльність людини; спроможність та вміння виконувати певні професійні функції; прояв єдності професійної й загальної культури; інтегративна характеристика фахівця, що демонструє готовність та визначає його здатність успішно виконувати професійну діяльність як важливий компонент підсистеми професіоналізму діяльності» [5, с. 95].

На думку О.Федоренко, «компонентами професійної компетентності юриста є: змістовий (система юридичних знань з різних галузей права, вміння їх застосовувати в різних ситуаціях професійної діяльності), особистісний (професійно важливі якості), мотиваційний (професійна мотивація), комунікативний (вміння та навички ефективної комунікації з різними категоріями осіб), які в комплексі забезпечують ефективне здійснення професійної діяльності» [9, с. 90].

Усі ці елементи актуальні та важливі і в системі професійної компетентності юриста, покликання якого – пошук факторів та способів, здатних об'єднати людство на шляху загальноцивілізаційного глобального поступу, коли питання свободи людини, прав та обов'язків громадянина стають особливо актуальними, адже діяльність юриста спрямована на реалізацію правових норм та забезпечення дотримання норм чинного законодавства в усіх сферах існування та функціонування суспільства, в діяльності державних органів, юридичних осіб та окремих громадян.

Важливою складовою професійної компетентності юриста є соціальна компетентність – здатність брати відповідальність за прийняті рішення, працювати в команді, «чути» інших, особливо якщо вони залежать від нього, а тому потребують значної уваги, дбайливого, коректного ставлення, готовність до співпраці, взаємодії з оточенням і, що особливо важливо в умовах сучасного суспільства, - здатність бути толерантним відносно представників інших рас, конфесій, уподобань. Соціальна компетенція детермінує етичну компетентність, зв'язок моралі та права не підлягає сумніву, «моральність – це умова законності, умова легітимності правової системи ... Закони – це витвори правових систем за умови, що 1) їх належним чином ухвалено, вдавшись до процедур, характерних для даної правової системи; 2) правові норми правової системи загалом узгоджуються з мораллю» [10, с. 12].

Оскільки ціннісно-нормативні засади суспільного життя легітимують право, дають підстави вважати право таким, що йому належно слідувати, важливою є морально-етична сторона діяльності юриста. Мораль, на думку Л.Фуллера, є джерелом сили права, завдяки чому право здатне здійснювати керівництво діями людини [11], усі вищенаведені аргументи є достатньою підставою для твердження про важливість етичної компетентності юриста. Під етичною компетентністю розуміється здатність індивіда інтегрувати у свою професійну діяльність світоглядні орієнтири та ціннісні установки, теоретичні знання та практичні навички на засадах професійної етики.

В структурі етичної компетентності можна виділити наступні компоненти: когнітивний (знання етичної складової професійної діяльності); праксеологічний (здійснення професійної діяльності у парадигмі професійної етики та службового етикету); індивідуально-особистістий (мотиваційно-ціннісні орієнтації та морально-вольові якості особистості).

Морально-етична складова професійної компетентності юриста детермінує відповідний рівень правосвідомості, недопустимість корупційних дій, повагу до закону, дотримання моральних норм та принципів, поєднання професійних та етичних підходів у професійній діяльності, гармонізацію утилітарні пріоритети юридичної діяльності з пріоритетом моральності, совісті, подолання помилок морально-фахових деформацій. Ставлення юриста до своєї діяльності, оцінка її можливих наслідків складає зміст етичної компетентності.

Рівень етичної культури особистості визначає самооцінку, ставлення до соціуму та інших людей, стимулює активність та креативність при виконанні службових обов'язків, визначає поведінкові патерни, можна стверджувати, що рівень етичної компетентності індивіда є системостворюючим фактором особистісного зростання та професійного рівня, забезпечую швидку адаптацію до викликів професійного характеру.

Важливо зазначити, що сфера професійної діяльності юриста, надзвичайно широка, спектр можливих напрямків професійної реалізації достатньо різноманітний. Юристи можуть реалізувати свій професійний потенціал в державних правоохоронних органах, в системі судочинства, в органах юстиції, в приватних структурах – судді, адвокати, прокурори, слідчі, нотаріуси, працівники виконавчої служби тощо, і кожна сфера правової діяльності має свої специфічні особливості, що проявляється і в морально-етичному плані, оскільки «моральні рішення генеруються правами, цінностями і принципами, з якими згодні чи могли б погодитися всі індивіди, які складають чи встановлюють те чи інше суспільство з метою здійснення чесних взаємовигідних прагматичних дій» [12, с. 185]; Консультант із питань законодавства повинен уважно поставитися

до сутності проблеми, через яку ідентифікується інша особистість, сенс її багатогранного буття [13].

Висновки та пропозиції. Таким чином, проведене дослідження дає підставу для наступних висновків:

Щоб бути конкурентноздатним, юристу потрібно постійно самовдосконалюватися, слідкувати за змінами законодавства, підвищувати професійну компетентність, постійно працювати з правовою інформацією, надавати їй адекватну оцінку та вміти робити логічно виважені висновки.

Юрист-професіонал виконує свої професійні обов'язки дотримуючись усіх норм та правил професійної поведінки, за кожною людиною, з якою йому доводиться стикатися в процесі професійної діяльності вбачає перш за все особистість, заглиблюється в сутність проблеми, а не аналізує лише її формальну сторону, діє у відповідності з соціальними очікуваннями та вимогами морального закону.

Важливість етичних чинників у професійній компетентності юриста визначається їхнім впливом на рівень професіоналізму та, відповідно, успішність професійної діяльності, на здатність до саморозвитку та самореалізації.

Література

1. Про освіту: Закон України № 2145-VIII від 23.05.1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 34. Ст. 451.

2. Про вищу освіту: Закон України № 1556-VII від 01.07.2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 3738. Ст. 2004.

3. Про Національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України № 347/2002 від 17.04.02 року. URL:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>. (дата звернення до ресурсу: 20.12.2021).

4. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 року № 1341. URL:

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-p>. (дата звернення до ресурсу: 20.12.2021).

5. Мудрик А., Кихтюк О. До питання професійної компетентності юриста. *Психологічні перспективи*. 2020. № 35. С. 83–100.

6. Пометун О.І. Теоретичні засади формування громадянської компетентності учнівської молоді. *Історія та правознавство*. 2005. №10. С. 4-6.

7. Spector J. *Competencies for Online Teaching*. N.Y., 1996. 123 p.

8. Радченко К. Профіль професійної компетентності військового юриста. *Військова освіта*. 2017. №2. С.188-198.

9. Федоренко О. Зміст професійної компетентності юриста. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2018. №1. С.87-92.

10. Фейнберг Дж., Коулмен Дж. Природа права. Філософія права. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2007. 130 с.

11. Фуллер Л. Л. Мораль права (пер. с англ. Т.Даниловой под ред. А.Куряева). Москва : ИРИСЭН, 2007. 308 с.

12. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие (пер. с нем. под ред. Д.В. Складнева). Санкт-Петербург : Наука, 2006. 379 с.

13. Калита О.П. Мова як раціональна дія в системі формування комунікативної компетентності юриста. *Електронне фахове видання “Народна освіта”*. 2012. № 19. URL:<http://narodnaosvita.kiev.ua>. (дата звернення до ресурсу: 20.12.2021).

УДК: 342.951

ORCID: 0000-0002-7630-6298

e-mail: kushch.pli @ukr.net

Oleksii Ye. Kushch,

Associated Professor at the Department of Constitutional, and Administrative, Environmental and Labour Law (Poltava Law Institute of the Yaroslav Mudryi National Law University)

Куц Олексій Євгенович,

доцент кафедри конституційного, адміністративного, екологічного та трудового права (Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРИ ВСТАНОВЛЕННІ ТАРИФІВ НА ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНІ ПОСЛУГИ

RESPONSIBILITY OF AUTHORITIES IN ESTABLISHING TARIFFS FOR HOUSING AND COMMUNAL SERVICES

Анотація. Стаття присвячена проблемним питанням притягнення окремих уповноважених суб'єктів публічного адміністрування до юридичної відповідальності при встановленні тарифів на житлово-комунальні послуги. Підкреслюється, що належне забезпечення прав громадян в сфері житлово-комунального господарства з боку суб'єктів владних повноважень можливе лише в контексті усвідомлення останніми своєї неминучої юридичної відповідальності за порушення чи обмеження таких прав. І в першу чергу це усвідомлення залежить від чіткого нормативно-правового регулювання такої відповідальності. Закцентовано увагу на таких різних за своїм правовим статусом органах публічної влади, як Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг та виконавчі комітети місцевих рад, оскільки саме вони уповноважені встановлювати тарифи

на більшість житлово-комунальних послуг. Проаналізовано як загальне законодавство в сфері житлово-комунального господарства, так і спеціальні норми, що закріплюють особливості функціонування цих суб'єктів владних повноважень, уповноважених на встановлення тарифів на житлово-комунальні послуги.

Констатовано, що на рівні загального законодавства в сфері житлово-комунального господарства юридична відповідальність суб'єктів владних повноважень за правопорушення при тарифоутворенні були закріплені в попередньому Законі «Про житлово-комунальні послуги» 2004 р. Чинний же однойменний Закон цих питань не регулює, що, на наше переконання, є прогалиною та потребує виправлення. В контексті цього досліджено законодавство, що регулює правовий статус вищезазначених органів публічної влади та виокремлено проблемні питання юридичної відповідальності як цих суб'єктів в цілому, так і їх посадових осіб за правопорушення у сфері тарифоутворення. Надаються конкретні пропозиції по вдосконаленню контролю та окремих питань юридичної відповідальності суб'єктів владних повноважень за правопорушення в сфері встановлення тарифів на житлово-комунальні послуги.

Ключові слова: тарифоутворення, житлово-комунальні послуги, відповідальність, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, виконавчі комітети місцевих рад.

Summary. The article is devoted to the problematic issues of bringing certain authorized subjects of public administration to justice in setting tariffs for housing and communal services. It is emphasized that the proper protection of the rights of citizens in the field of housing and communal services by the subjects of power is possible only in the context of the latter's awareness of their inevitable legal responsibility for violating or restricting such rights. And first of all, this awareness depends on a clear legal regulation of such liability. Emphasis is placed on such different bodies of public

authority, such as the National Commission for State Regulation of Energy and Utilities and the executive committees of local councils, as they are authorized to set tariffs for most housing and communal services. Both the general legislation in the field of housing and communal services and the special norms that fix the peculiarities of the functioning of these subjects of power, authorized to set tariffs for housing and communal services, are analyzed.

It was stated that at the level of general legislation in the field of housing and communal services the legal responsibility of subjects of power for offenses in tariff formation were enshrined in the previous Law "On Housing and Communal Services" in 2004. The current Law does not regulate these issues. In our opinion, there is a gap and needs to be corrected. In this context, the legislation regulating the legal status of the above-mentioned public authorities has been studied and the problematic issues of legal responsibility of both these entities in general and their officials for offenses in the field of tariff formation have been identified. Specific proposals are provided to improve the control and certain issues of legal responsibility of the subjects of power for offenses in the field of setting tariffs for housing and communal services.

Keywords: tariff formation, housing and communal services, responsibility, National Commission for State Regulation of Energy and Communal Services, executive committees of local councils.

Постановка проблеми. Однією з юридичних гарантій належної діяльності органів публічної влади та їх посадових осіб і, як наслідок цього – забезпечення прав людини, виступає встановлення відповідальності за порушення або обмеження цими суб'єктами таких прав. Тому, останнім блоком адміністративної відповідальності в аналізованій галузі вважаємо питання відповідальності суб'єктів владних повноважень за правопорушення у галузі ЖКГ.

Найбільш яскраво таку відповідальність можна прослідкувати на прикладі відповідальності цих суб'єктів за правопорушення у сфері тарифоутворення, оскільки на сьогодні ці питання врегульовані найбільше.

Стан опрацювання обраної проблематики, аналіз останніх публікацій та досліджень. Дослідженню питань тарифоутворення та відповідальності суб'єктів владних повноважень присвятили свої наукові праці Ю. А. Голодник, О. Ю. Корчміт, І. А. Островський, В. Л. Рибачук, К. В. Чичуліна, П. О. Яковлев, О. Б. Ярош та інші. Однак, ці питання не втрачають своєї актуальності. Навпаки, стан заборгованості населення за спожиті житлово-комунальні послуги безпосередньо залежить від їхнього розуміння прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень при встановленні тарифів на відповідні послуги. Така діяльність, в свою чергу, забезпечується ефективним механізмом юридичної відповідальності. Це зумовлюють необхідність подальшого наукового пошуку шляхів вдосконалення вищезазначених питань.

Метою статті є аналіз нормативно-правового регулювання юридичної відповідальності суб'єктів владних повноважень при встановленні тарифів на житлово-комунальні послуги та розробка науково обґрунтованих пропозицій вдосконалення законодавства з цих питань.

Виклад основного матеріалу. Підґрунтя юридичної відповідальності органів публічної влади та їх посадових осіб за правопорушення у сфері тарифоутворення були закріплені на рівні ЗУ «Про житлово-комунальні послуги» 2004 р., ч. 7 та 8 стаття 31 якого містила положення, згідно з яким центральні органи виконавчої влади, національні комісії, що здійснюють державне регулювання у відповідній сфері, несуть відповідальність за наслідки встановлення або регулювання цін/тарифів, що змінюються ними відповідно до їхніх повноважень. Національні комісії, що здійснюють державне регулювання у відповідній сфері, у разі зміни цін/тарифів на послуги/товари, які призвели до непередбачених витрат виконавців/виробників зобов'язані відшкодувати в повному обсязі збитки, зумовлені такими змінами, протягом поточного

фінансового року та до затвердження нового бюджету [1]. Не зрозуміло чому окреслена норма обмежувалася саме випадками зміни, а не формування тарифів чи затвердження їх на старому рівні. Новий же ЗУ «Про житлово-комунальні послуги» від 09.11.2017 р. [2] цих питань взагалі не регулює, що на наше переконання є недопустимим та потребує включення цих питань, як загальних засад функціонування всіх підгалузей житлово-комунального господарства.

На сьогодні такою комісією є національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (далі – НКРЕКП або Регулятор). Відповідно до п.11 ч.1 ст.4 ЗУ «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» одним з основних принципів діяльності Регулятора є відповідальність за прийняті рішення. Зазначена засада знайшла своє втілення у ст. 23 Закону, яка присвячена врегулюванню відповідальності Регулятора.

Частиною 1 цієї статті закріплено правило, згідно з яким збитки, завдані суб'єкту господарювання, що провадить діяльність у сферах енергетики та комунальних послуг, внаслідок прийняття Регулятором неправомірного рішення, дій чи бездіяльності Регулятора, підлягають відшкодуванню в порядку, передбаченому законом [3]. Ця норма є відображенням закріпленої у ст. 56 Конституції України гарантії дотримання прав і свобод – права кожного на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень [4]. Проте на відміну від конституційної гарантії ч. 1 ст. 23 Закону обмежує наслідки як елемент об'єктивної сторони правопорушення лише збитками, тобто майновою шкодою. Про необхідність закріплення саме шкоди, а не збитків свідчить можливість спричинення суб'єкту господарювання, який є юридичною особою, поряд з майновою, ще й моральної шкоди у разі приниження ділової репутації.

З однієї сторони, правова позиція Конституційного Суду України, висловлена у рішенні 9 лютого 1999 року № 1-рп/99 (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) [5], дає підстави вважати, що дія розділу II Конституції України, де і закріплено зазначену вище конституційно-правову гарантію, поширюється виключно на фізичних осіб. З іншої сторони – сама стаття 56 Основного Закону не встановлює будь-яких обмежень щодо кола осіб, на яких поширюється її дія, відображаючи такий підхід у конструкції «кожен має право...», а також позиція КСУ, яка була використана ним пізніше у справі про відшкодування витрат на юридичні послуги у господарському судочинстві та знайшла своє втілення у рішенні 11 липня 2013 року № 6-рп/2013 [6], що надає можливість поширювати дію відповідних норм Конституції на юридичних осіб. Тому, на наше переконання, звужувати обсяг відповідальності Регулятора не доцільно.

Крім того, йдеться про збитки, що можуть бути завдані лише суб'єкту господарювання. В той же час, випадки завдання збитків споживачам послуг внаслідок прийняття неправомірного рішення, дій чи бездіяльності Регулятора не знайшли свого окремого правового регулювання у профільному Законі. Також відшкодуванню підлягають збитки, що були завдані суб'єкту господарювання, що провадить діяльність лише у сферах енергетики та комунальних послуг. Але неправомірні діяння Регулятора можуть призвести до збитків суб'єктам господарювання і в інших сферах діяльності.

Досліджуючи природу правовідносин по відшкодуванню шкоди, заподіяної здійсненням влади, О.В. Михайленко приходить до висновку, що являючи собою відновлення приватних майнових і особистих немайнових благ особистості, правовідносини з відшкодування шкоди, заподіяної здійсненням влади, представляють собою не що інше, як цивільно-правовий спосіб захисту приватних, майнових і особистих немайнових прав, спрямований на їх відновлення, що є виключно його рисою, що відрізняє від інших видів правового захисту [7, с. 127]. Дана позиція вбачається нам достатньо аргументованою, адже

однією з ознак юридичної відповідальності публічних органів та посадових осіб є несприятливі правові наслідки для відповідального суб'єкта за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків по відношенню до інших учасників правовідносин і фактичне їх настання [8, с. 46]. Враховуючи, що джерелом сплати компенсації є державний бюджет, говорити про негативні наслідки для членів НКРЕКП не доводиться.

Тому, актуальним в аспекті нашого дослідження є також відповідальність цих осіб перед державою. Окремі проблеми виникають вже при аналізі можливості притягнення Регулятора до відповідальності.

Найбільш істотною зміною у зв'язку із прийняттям ЗУ «Про НКРЕКП» стало закріплення, по-перше, статусу Регулятора та, по-друге, гарантії незалежності, відповідно до якої під час виконання своїх функцій та повноважень відповідно до закону останній діє самостійно та незалежно від будь-якого іншого органу. Такий підхід спричинив появу двох значних державно-правових проблем. На першу з них неодноразово наголошувалось експертами Головного науково-експертного управління та Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України у відповідних висновках та зауваженнях. Так, на момент прийняття Закону «Про НКРЕКП» Комісія була органом, що не належала до жодної гілки влади, але, водночас, наділена компетенцією у сфері виконавчої влади [9; 10; 11]. Така ситуація змінилась тільки після прийняття рішення Конституційним судом України [12], який, підтримуючи цю позицію, визнав ряд положень вищезгаданого Закону неконституційними, та викладення статусу Регулятора в новій редакції Закону.

Другою проблемою є відсутність органу контролю за НКРЕКП «зادля забезпечення незалежності» останньої. Єдиним органом, який може вплинути відповідно до закону на юридично значущі діяння НКРЕКП, є суд, який набуває такого впливу, по-перше, лише у разі порушення прав, свободи або інтересів особи, а по-друге – лише у разі звернення уповноважених на це законом осіб. За

умови збереження за НКРЕКП статусу органу виконавчої влади така ситуація не мала б місця.

Щодо індивідуальної відповідальності членів НКРЕКП, згідно з ч. 2 ст. 23 ЗУ «Про НКРЕКП» посадові особи Регулятора несуть персональну відповідальність за зловживання владою або службовим становищем, за бездіяльність, невиконання або неналежне виконання своїх службових обов'язків, у тому числі за розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю, у порядку, встановленому законом. Зазначена конструкція відповідальності є загальною, не містить будь-якої конкретизації та за своїм змістом є відсилною до норм законів у галузях кримінального, адміністративного та цивільного права. Але, враховуючи, що до складу Регулятора входять сім членів, у тому числі Голова, а рішення Регулятора вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало не менше чотирьох членів Регулятора, присутніх на засіданні (ч. 1 ст. 8 та абз. 2 ч. 5 ст. 14 ЗУ «Про НКРЕКП»), можливість настання персональної відповідальності за прийнятті Регулятором рішення вбачається достатньо проблематичною.

Щодо іншого суб'єкта публічної влади, уповноваженого затверджувати (встановлювати) тарифи на житлово-комунальні послуги - органів місцевого самоврядування. Як вже зазначалося вище, нормативно закріпленою основою відповідальності зазначених суб'єктів у сфері тарифоутворення слугують як положення старого ЗУ «Про житлово-комунальні послуги» (абз. 1 ч. 3 та ч. 4 ст. 31), так і ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» [13].

ЗУ «Про житлово-комунальні послуги» 2004 р. закріплював у ч. 4 ст. 31 гарантію для суб'єктів господарювання, яка за своїм змістом є заходом відповідальності органів місцевого самоврядування у сфері тарифоутворення. Так, у разі встановлення останнім тарифів на житлово-комунальні послуги на рівні, що унеможлиблює отримання прибутку, орган, який їх затвердив, зобов'язаний відшкодувати з відповідного місцевого бюджету виконавцям/виробникам різницю між встановленим розміром цін/тарифів та

економічно обґрунтованими витратами на виробництво цих послуг. У порівнянні з аналогічною нормою щодо органів державної влади, яка закріплена у ч. 7 ст. 31 цього ж Закону, висвітлене вище положення встановлює обмежений розмір відповідальності – лише у розмірі завданих збитків. Такий підхід відображено також у ч. 8 ст. 31 цього ж Закону та ЗУ «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг», на що нами зверталася увага раніше, тому повторно аналізувати доцільність такого підходу не будемо.

Зі змісту положень ст.ст. 74-77 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» виходить, що посадові особи виконавчих комітетів сільських, селищних, міських, районних у місті рад є самостійними суб'єктами відповідальності перед територіальною громадою, державою, фізичними та юридичними особами. Підставами для притягнення до відповідальності перед державою виступають порушення Конституції або законів України, а перед фізичними чи юридичними особами - прийняття неправомірних рішень, вчинення неправомірних дій або бездіяльності. На увагу заслуговує наявність, на відміну від аналогічних положень ЗУ «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг», диференціація відповідальності залежно від суб'єкта прийняття неправомірних рішень, вчинення неправомірних дій або бездіяльності. Якщо рішення, дії чи бездіяльність приймаються чи вчиняються органом місцевого самоврядування – то відшкодування здійснюється за рахунок коштів місцевого бюджету, а якщо посадовою особою органу – то за рахунок їх власних коштів у порядку, встановленому законом (ст. 77). Це сприяє збереженню коштів місцевої громади у разі встановлення конкретної особи, що є винною у протиправній поведінці, а також превентивно впливає на посадових осіб, які усвідомлюють невідворотність індивідуалізованої відповідальності. Такий підхід, на нашу думку, слід використати і у врегулюванні відповідальності посадових осіб НКРЕКП.

Проте, як ми зазначали вище, правовідносини з відшкодування шкоди, заподіяної здійсненням влади є цивільно-правовим способом захисту приватних прав. Але проголошена самостійність місцевого самоврядування не означає, що система місцевого самоврядування повністю відокремлена від державної влади. З одного боку, державна влада зобов'язана сприяти розвитку місцевого самоврядування, з іншого - місцеве самоврядування повинне здійснюватися в рамках закону і нести відповідальність не тільки перед місцевою громадою, а й перед державою (колективну та персональну). Говорячи про відповідальність перед громадою, М.М. Черногор пропонує застосування таких санкцій, як попередження про можливість розпуску; дострокове припинення повноважень органу; відзив депутата. Але, приймаючи таке рішення, населення на волі повноваженнями забезпечити його виконання, в тому числі застосуванням примусу. Реалізація ж відповідальності перед громадою реалізується державою. Крім того, органи державної влади, що делегували повноваження органам місцевого самоврядування, здійснюють контроль як за законністю, так і за доцільністю рішень органів місцевого самоврядування, прийнятих для реалізації переданих повноважень. Таким чином, в рамках здійснення такого контролю орган державної влади повинен мати повноваження скасовувати недостатньо обґрунтовані або ті, що суперечать законодавству рішення органів місцевого самоврядування. Несумлінне здійснення зазначених повноважень тягне настання негативних правових наслідків для органу місцевого самоврядування. Санкцією в даному випадку може бути вилучення з компетенції відповідного органу місцевого самоврядування раніше переданих державних повноважень і повернення до державного бюджету відповідного рівня переданих для їх здійснення матеріальних і фінансових коштів [8, с. 127, 148, 170, 175-176].

Основною проблемою персональної відповідальності виконавчих комітетів сільських, селищних, міських, районних у місті рад є колегіальність прийняття рішення про встановлення тарифів та можливість, на відміну від процедури, що має місце щодо НКРЕКП, здійснення легального впливу на цей процес зі сторони

інших суб'єктів публічної влади. Тому, у разі прийняття рішення про встановлення необґрунтованих тарифів, посадових осіб виконавчих комітетів місцевих рад притягти до відповідальності майже неможливо.

Висновки та пропозиції. Таким чином, на підставі викладеного вище можемо зробити висновок про існування на даний час недостатньо ефективного механізму відповідальності органів публічної влади, зокрема, уповноважених формувати тарифи на житлово-комунальні послуги – НКРЕКП та виконавчі комітети місцевих рад, а також їх посадових осіб. При цьому, на нашу думку, вдосконалення потребують, як інститут адміністративної відповідальності за порушення прав та законних інтересів споживачів житлово-комунальних послуг, так і відповідальність інших видів (конституційна, муніципальна, тощо).

Література

1. Про житлово-комунальні послуги : Закон України від 24.06.2004 № 1875-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 47. ст. 514.
2. Про житлово-комунальні послуги : Закон України від 09.11.2017 № 2189-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 1. ст. 1.
3. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг : Закон України від 22.09.2016 р. № 1540-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 51. ст. 833.
4. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 09.02.1999 № 1-рп/99. *Офіційний Вісник України*. 1999. № 7. Ст. 255.
6. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним зверненням Приватного малого підприємства - фірми „Максима“ щодо

офіційного тлумачення положень частини першої статті 59 Конституції України, частини першої статті 44 Господарського процесуального кодексу України (справа про відшкодування витрат на юридичні послуги у господарському судочинстві) від 11.07.2013 № 6-рп/2013. *Офіційний Вісник України*. 2013. № 57. Ст. 2061.

7. Михайленко О.В. Имущественная ответственность за вред, причиненный осуществлением публичной власти : теоретические аспекты и проблемы ее реализации на практике. Москва: Волтерс Клувер, 2007. 352 с.

8. Черногор Н.Н. Проблемы ответственности в теории муниципального права и практике местного самоуправления. Москва: ИД «Юриспруденция», 2007. 304 с.

9. Висновок від 11.04.2016 року на проект Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» № 2966-д від 19.02.2016. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=58234&pf35401=38337> 1. (дата звернення до ресурсу: 20.01.2022).

10. Зауваження від 01.06.2016 року до проекту Закону України про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг № 2966-д. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=58234&pf35401=39010> 4. (дата звернення до ресурсу: 20.01.2022).

11. Зауваження від 21.09.2016 року до проекту Закону України про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг № 2966-д. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=58234&pf35401=40031> 0. (дата звернення до ресурсу: 20.01.2022).

12. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 1, пункту 2 частини першої

статті 4, частини першої, абзаців першого, другого частини другої статті 5, абзаців другого, третього, четвертого, п'ятого, тридцять дев'ятого, сорокового частини третьої, частини шостої статті 8 Закону України „Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг“ (справа про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг) від 13.06.2019 № 5-р/2019. *Офіційний Вісник України*. 2019. № 56. Ст. 1949.

13. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

УДК: 341.231.14

ORCID: 0000-0003-3125-0953

e-mail: annaprokhazka@gmail.com

Hanna A. Prokhazka,

Assistant professor at the Department of
Theoretical Legal Subjects
(Poltava Law Institute of the
Yaroslav Mudryi National Law
University)

Прохазка Ганна Анатоліївна,

асистент кафедри теоретико-
правових дисциплін
(Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого)

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІКРОНАЦІЙ

INTERNATIONAL LEGAL ANALYSIS OF THE FUNCTIONING OF MICROINSTITUTIONS

Анотація. У статті розглянуто міжнародні проблеми існування мікронацій. Очолювані зацікавленими особами, держави-претенденти заявляють про свої претензії на суверенітет різними способами. Висловлюючись мовою державотворення, вони кидають виклик розумінню міжнародної правосуб'єктності та підходів до неї. У статті автор представляє перше юридичне дослідження мікронацій. Автор пропонує концептуальну основу розуміння того, що означає бути мікронацією, досліджує їх різні форми і аналізує ключові питання публічного права. Дослідження показує, що, хоча публічне право вивчало цей феномен, держави реагують на утвердження суверенітету мікронацій, як доброзичливими так і насильницькими методами.

Мікронації уникали постійної уваги в юридичній літературі. Не існує юридичного визначення, який виявив би і всебічно описав загальні риси та зовнішні межі цього явища. Більше того, існує дуже мало юридичних робіт, які пропонують пояснення мікронаціоналізму. У цій статті автор розглядає правові

спроби формулювання типології, спрямованої на розуміння та пояснення мікронаціоналізму. При цьому, досліджує класифікацію, яка виявляє спільні риси та відмінності між мікронаціоналізмами та державами з метою пошуку юридичного визначення, яким автор керувався під час написання цієї статті.

На відміну від справжніх сепаратистських рухів, мікронації зазвичай вважаються не серйозними і часто ігноруються державою. Це може бути пов'язано з тим, що мікронація не становить загрози безпеці держави і не має підстав у національному та міжнародному праві для своїх прагнень незалежності. Вони також не визнані, як держави ні на національних, ні на міжнародних рівнях. Незважаючи на це, мікронації маскують себе у форму державності та здійснюють акти суверенітету. При цьому мікронації критикують та оспорюють розуміння та зміст міжнародної правосуб'єктності.

Ключові слова: міжнародне право, права людини, мікронації, засновані на національному та міжнародному праві, суверенітет, міжнародна правосуб'єктність.

Summary. The article deals with the international problems of the existence of micronations. Led by interested individuals, these aspirant or wannabe states assert their claims to sovereignty in myriad ways. In dressing in the language of statehood, they challenge understandings of, and approaches to, international legal personality. In this article, the author presents the first legal survey of micronations. The author offers a conceptual framework to understand what it means to be a micronation, explores their various forms, and analyzes key issues of public law. The study shows that, although public law has dealt with this phenomenon, the states have reacted to assert the sovereignty of micro-nationals, both in a benign and violent manner.

Micronations have escaped sustained attention in the legal literature. There is no legal account that identifies and comprehensively outlines the common features and outer bounds of this phenomenon. In fact, very few non-legal efforts that offer an explanatory account of micronationalism exist. In this article, the author examines legal

attempts to formulate a typology aimed at understanding and explaining micronationalism. In doing so, it examines the classification, which reveals the commonalities and differences between micro-nationalisms and states in order to find the legal definitions used by the author at the time of writing this article.

In contrast to true secessionist movements, micronations are generally considered trivial and are often ignored by the state. This may be because a micronation poses no security threat to the state and lacks a foundation in domestic and international law for its claim to independence. They are also not recognized in domestic or international forums as nations. Despite this, micronations dress themselves in the language of statehood and perform acts of sovereignty. At the same time, micronations criticize and challenge understandings and approaches to international legal personality.

Key words: international law, human rights, micronations, foundation in domestic and international law, sovereignty, international legal personality.

Постановка проблеми. Існування мікронацій (віртуальних держав) в сучасній історії є відносно новим явищем. Найперші віртуальні держави з'явилися наприкінці XIX століття. Частина з них функціонує на території інших держав, частина може не мати власної території, деякі з них не вважають себе державами і створюються як об'єднання громадян. Мікронації мають різні форми правління і деякі атрибути схожі до атрибутів держав. Розвиток мікронацій зумовлений кількома чинниками, серед яких формулювання відносно стабільних територій держав, коли після Другої світової війни, держави-переможці сформулювали принцип постійності міжнародно-визнаних кордонів та у світі практично не залишилося вільних земель. У цей час отримали поширення ідеї рівності і поваги до усіх суб'єктів міжнародного права, глобалізаційні процеси були підкріплені принципом колективного вирішення міжнародних спорів. З 60-х років XX століття у світі спостерігалися і процеси

регіоналізації, які призвели до появи НАТО, ЄС, Ради Європи, СНГ та інших міжнародних проєктів.

Створення мікронації стало деякою відповіддю на політичні зміни карти світу, адже враховували інтереси незначної кількості індивідів у реалізації різних прагнень: від створення суб'єкта, який би міг успішно сперечатися із владою держав із внутрішніх і зовнішніх справ, до підтримки ідей автономності і проявів сепаратизму.

Актуальність запропонованої теми дослідження, на думку автора, пов'язується з тим, що у міжнародному праві ідеї правових критеріїв, які визначають правосуб'єктність держав не отримали остаточного вирішення. Мікронації, які у процесі свого заснування використовують прогалини або особливості національного права держав, в значній своїй кількості, з'являються на цілком легальних підставах. Вони тривалий час не турбують офіційну владу держав, на території яких розміщуються, вірогідно через те, що уряди не ставляться серйозно до їх існування, ігнорують або просто не втручаються в їх функціонування, при цьому можуть інколи становити серйозну загрозу міжнародному правопорядку. Внутрішня відкритість суспільства, особливо європейських країн, демократичні принципи, недосконалість національного права не створюють перепон на шляху їх появи і розвитку.

Стан опрацювання обраної теми, аналіз останніх публікацій та досліджень. Питання здійснення аналізу функціонування мікронацій досліджувалися науковцями: Шапошніковим А.О. [1], Галієвою О.С. [2], Звездовою О.О., Хобсом Х, Вільямсом Г. [5] та ін.

Разом з тим, основна увага дослідників приділялася аналізу функціонування мікронацій в державах, в межах різних галузей національного права, зокрема, конституційного, цивільного, господарського, кримінального.

Окремі публікації присвячувалися конституційно-правовому статусу людини у віртуальній державі, оминаючи проблематику аналізу функціонування цих утворень, в межах саме міжнародного публічного права, міжнародного права

прав людини, оскільки у більшості випадків мікронації створюються окремими індивідами або групами осіб не задоволених політикою власних держав.

В основі проблеми функціонування мікронацій лежить відсутність чіткого визначення ознак держави. Конвенція Монтевідео про права та обов'язки держав 1933 року у ст. 3 не передбачає обов'язкового визнання нової держави іншими, а у ст. 1 цієї Конвенції, закріплені основні ознаки держави, які за своїм переліком та тлумаченням залишаються без змін і у XXI столітті.

Це не тільки порушує розуміння правосуб'єктності традиційних держав але і проковує думки щодо можливості надання такої правосуб'єктності мікронаціям (віртуальним державам).

Метою є дослідження запропонованої теми є аналіз виникнення та функціонування мікронацій (віртуальних держав) та дослідження специфіки їх загрози основним суб'єктам міжнародного права, існуючому світовому порядку в межах міжнародного публічного права.

Під час дослідження було проаналізовано стан дослідження проблеми на національному та міжнародному рівні, зроблений аналіз сучасних міжнародних документів та прикладів правової позиції держав з даного питання.

Виклад основного матеріалу. Ідея особистої автономії людини простягається до автономії певних спільнот, груп, до автономії, яка закріплюється на місцевості, географічно і з амбіціями політичного визнання. Мікронації є і спробою створення чогось нового, незвичного, і спробою заявити офіційній владі про свої потреби, і інтереси, і використання певних можливостей для подекуди не законної діяльності. Хоча відсутність їх протиборства з державою відрізняє мікронації від сепаратизму, цей критерій не може свідчати про їх безпечність, адже існують різні рівні протиборства і навіть мирна діяльність може нести загрозу.

Ідеї створення держав, які мають іншу форму правління, інший політичний режим, турбували людство з давніх часів. Усі класичні утопії, на думку Шапошнікова А.О., є ідеальними державами, які описані в творах Платона, Ф.

Бекон, Т. Мора, Т. Компанелли, за своєю суттю є віртуальними державами, оскільки вони існували лише в уяві авторів і читачів. Шапошніков А.О. зазначає, що приватні політичні проекти, маючи ознаки і функції притаманні суб'єктам політики (проте не державам), створюються з різною метою і принаймні на словах, проголошують себе державами. Насправді вони є квазідержавами, оскільки у них відсутні необхідні ознаки державного організму: території, населення та суверенітет [1, с.32].

Як і утопії, мікронації створюються у відповідь на незадовільні внутрішньо або зовнішньо політичні процеси, утиски з боку держав, порушення прав людини. Мікронації часто утворюють індивіди, для яких важлива особиста свобода, незалежність, забезпечення фундаментальних прав і свобод. Це пошук інших способів взаємодії між людьми і нові спроби організації суспільства.

Уперше термін «мікронація» запропонував Роберт Бен Медісон у процесі проголошення незалежності Королівства Талоса. Надалі воно використовувалося для характеристики невизнаних держав та у поєднанні із мікродержавами, тобто структурами, які проголошували суверенітет і мали формальні атрибути державності, перебуваючи на незначних територіях.

З появою цифрових технологій, термін «мікронація» закріпився в інтернеті та став «віртуальною державою». Цікавим є те, що далеко не усі науковці погоджуються поєднувати ці поняття. Наприклад, на думку Галієвої О.С., між мікродержавою та мікронаціями усе таки існують відмінності, які полягають у тому, що мікродержави мають власні території та населення, атрибути державності, органи влади, хоча і залишаються невизнаними міжнародною спільнотою. На противагу їм, віртуальні держави є експериментом в галузі теорії держави і права, розташовуються виключно в інтернеті, та не претендують на реальну участь в міжнародних справах [2, с. 46].

На думку автора, з цим можливо не погодитися, в силу того, що обидві позиціонують себе як «держави», мікронації можуть володіти територіями так і обходитися без них, віртуальна держава при необхідності може претендувати на

участь в міжнародних відносинах, оскільки жодних для цього правових заборон не існує.

Історично першою мікронацією, в сучасному світі, стало утворення засноване Мартіном Коулом Харманом, який викупив британських островів Ланди у 1925 році та оголосив себе монархом, почав випускати власну грошову одиницю та поштові марки для місцевого використання. Власник ніколи не заявляв про свою незалежність від Британії, тому цей приклад є попередником більш пізніх мікронацій, які мають такий атрибут державності, як територія.

Мікронації можливо визначити, як утворення, учасники якого наполягають на незалежності нації або суверенітету держави, не маючи при цьому юридичного визнання з боку світових урядів або міжнародних організацій.

На думку автора, визнання в юридичній літературі мікронацій, як «політичних утворень», «держав», навіть за умови формальної відповідності вимогам, що містяться в конвенції Монтевідео 1933 року є небезпечними навіть через саме порівняння. Імітація об'єкту, це його підробка, а підроблений об'єкт, це навіть не його копія. Відповідно, мікронація в силу своєї несправжності, не може навіть порівнюватися із державами, як суб'єктами міжнародного права.

Якщо розглядати існування мікронацій через бажання захистити інтереси людини і громадянина, то мікронація не несе жодної юридичної відповідальності, оскільки не має правового оформлення відносин із людиною, адже інститут громадянства, властивий для визнаних держав не настає.

Мікронації подекуди намагаються виконувати окремі функції, які притаманні державам. Наприклад, представництво та забезпечення свободи слова, підтримання політичних та релігійних рухів, захист права власності та ін. але їх діяльність потребує правового оформлення, яке може бути надане державами. Держави не визнають мікронації рівними собі і не розглядають їх, у якості суб'єктів міжнародного права, а самі відносини можуть складатися виключно на рівні застосування національного права.

Поява інтернету і соціальних мереж фактично започаткували новий вид мікронацій, коли віртуальність отримала своє цифрове оформлення. Інтернет-мережа забезпечила унікальні можливості для їх існування, а високий рівень комунікації соціальних мереж дозволив пропагувати свої ідеї на увесь світ. Забезпечення доступу до інтернету індивіду, групам осіб, юридичним компаніям, дозволило вийти за межі конкретних держав, а іноді і користуватися правовими прогалинами.

У відповідності до ст. 1 Конвенції Монтевідео про права та обов'язки держав 1933 року для отримання статусу суб'єкта міжнародного права утворення (держава) повинна володіти такими ознаками, як: постійне населення, певна територія, уряд та здатність вступати у міжнародні відносини. Зазначені ознаки носять більш пасивний ніж активний характер, оскільки не передбачають конкретних прав, повноважень або можливостей, якими держава повинна володіти, щоб визнаватися державою. Конвенція Монтевідео 1933 року фактично надає широкі можливості для кваліфікації утворень, як держав [3, с.24].

Як правило, більшість мікронацій формально відповідає встановленим ознакам, інші можуть не мати деяких з них, наприклад, територію, існуючи виключно в мережі інтернету, разом з тим, вони намагаються відтворювати основні атрибути держави: конституцію, громадянство, прапор, паспорт, візу, мати органи управління (це може бути або монархія або республіка), грошову одиницю.

Мікронаціям властиво заявляти про свою державність, вони поширюють інформацію про свою діяльність, публікують газети, влаштовують різні політичні акції, намагаються вступити в дипломатичні відносини з офіційною владою держав. Мають власну геральдику, гімн, можуть створювати державні органи, правоохоронні органи, займатися різними видами господарської діяльності, розвивати туристичний бізнес.

Для отримання громадянства можуть подаватися письмові звернення, здійснюватися реєстрація через інтернет-сервіси. Конституції цих держав, подібні до конституцій дійсних суб'єктів міжнародного права, передбачають форму правління, встановлюють політичний режим, закріплюють права людини і громадянина.

Наприклад Галієва О.С., зазначає, що конституція Князівства Силенд складається з преамбули та 7 статей, для громадян гарантує захист з боку держави і встановлює заборону на володіння зброєю і заборону поширювати інформацію про справи держави. Конституція Ліберленда, у свою чергу, закріплює деякі громадянські і політичні права та свободи: виборчі права, свободу поширення інформації та ін. Серед усіх мікронацій, саме Ліберленд має практичні усі ознаки, які наближають його до справжньої держави, адже він навіть має власну територію [2, с.43-44].

Аналізуючи різні аспекти існування мікронацій, а їх на сьогоднішній день, нараховується більше 500, потрібно зазначити, що основна різниця між державами, як суб'єктами міжнародного права і мікронаціями, лежить у тому, що їх формальний характер проявляється у недбалості при формулюванні положень законодавства мікронацій, відсутності досконалих внутрішньодержавних механізмів.

Навіть наявність власної території, яка розташована між Сербією і Хорватією, як у випадку Ліберленда, не рятує ситуацію, оскільки кордони, які існують, фактично є кордонами інших країн. Отримання даної території стало можливим тому, що на неї не претендувати ці країни. Таким чином, мова йде про підробку, яка відповідає справжньому тільки за зовнішніми рисами та оформленням.

Іншою не менш цікавою проблемою є забезпечення прав людини в мікронаціях. Як визначено вище, конституції мікронацій гарантують здебільшого захист окремих груп прав людини, не вдаючись в такі деталі, як гарантії захисту, зобов'язання держав, внутрішньо-національні механізми

захисту прав людини. Про такі інституції, як адвокатура, суди, система правоохоронних органів, практичне не йдеться. Мікронації виступають проектом задуманим для рекламних цілей, інформаційних, розвитку туристичного бізнесу, просування особливого способу життя або навіть релігійних культів, що знову ж далеко лежить у стороні від функцій держави.

В інших же є амбіції, які можливо визначити як небезпечні, оскільки вони наблизилися до сепаратистських рухів. Наприклад, в 2011 році Антоном Баковим, головою Монархічної партії Росії, була створена мікронація, як правонаступниця Російської імперії, а її очільник проголошений наступним російським монархом. Схожі спроби створити віртуальну державу були і в Україні, деякі після 2014 року на території Донецької і Луганської області.

В 1972 році на невеличкому рифі у Тихому океані М. Олівером була створена мікронація Республіка Мінерва. Мікронація задумувалася, як спосіб створити спільноту вільних людей, не залежну від держав, урядів та сплати податків. При поблажливому ставленні до мікронацій міжнародної спільноти, після проголошення незалежності та оприлюднення власної декларації і випуску грошової одиниці, Республіка Мінерва створила політичне напруження у регіоні, її поява призвела до проведення міжнародної конференції між Австралією, Новою Зеландією, Тонга та іншими деякими острівними країнами. Уряд Тонги оголосив, що територія, яку утримувала Республіка Мінерва є частиною їх країни та здійснив військову операцію, примусивши Республіку Мінерва спустити прапор. Фактично, вищевикладене спростовую поширену думку про безпечність мікронацій для міжнародної спільноти.

Разом з цим, на думку Звездової О.О., в юридичній літературі представлені різні варіанти політичних утворень наближених за своїми ознаками до визнаних держав [4, с.145]. Загалом, деякі мікронації можуть навіть еволюціонувати у визнані держави, хоча це і малоімовірно.

Девід Фурнуес з цього приводу зазначає, що згідно до положень ст.1 Конвенції Монтевідео 1933 року, мікронації формально відповідають

встановленим критеріям, необхідним для визнання, і через це потенційно можуть бути визнані державами. Запропоновані критерії даною Конвенцією тлумачиться надзвичайно широко і є недостатніми. Він зазначає, для того щоб бути державою, потрібен баланс між положеннями Конвенції 1933 року і визнанням держав. Наприклад, у Ватикана є територія та уряд, він взаємодіє з іншими державами, проте не має постійного населення, хоча визнається державою. Територія Ізраїлю, яка оспорується з 1948 року, отримала державність та стала членом ООН. З цього він робить висновок, що визнання з боку інших держав може переважити відсутність інших критеріїв в рамках Конвенції Монтевідео 1933 року, яка визначає державу. Питання, чому одні держави отримують визнання в якості незалежних держав, а інші – ні, залишається нез'ясованим. Він вважає, що міжнародні угоди підтверджують, що мікронації мають право на самовизначення. Більше того, через те, що територія може бути не матеріальною, то згідно критеріїв Монтевідео, навіть інтернет-групам може бути надано право на самовизначення та право на формування нації з загальними інтересами і цілями та можливість виступати у якості держави [5, с.12-22].

На думку автора, приклад з Ватиканом, усе ж таки вбачається не досконалим, хоча б через те, що Ватикан є державоподібним утворенням і до його державності в теорії міжнародного права є багато запитань.

Разом з цим, від мікронацій потрібно відрізнити сепаратистські рухи та права корінних народів, оскільки вони мають певну історичну основу для своїх вимог про незалежність, не враховуючи те, чи визнані ці заяви офіційно в країні чи ні.

Наприклад, корінні народи є окремими політичними спільнотами, які складаються з людей об'єднаних самобутністю, які мають тривалу історію функціонування в якості окремого народу, з унікальним економічним, релігійним та духовним зв'язком зі своєю землею. Навіть якщо держава не визнає цей статус за корінним народом, їх легітимність базується на цьому статусі. Натомість, такі вимоги для мікронацій є надуманими.

На думку Хобса Х. та Вільямса Г., мікронації не мають підстав для свого існування в національному та міжнародному праві, проте претендують на здійснення суверенітету, і таким чином, кидають виклик традиційному розумінню державності і міжнародному праву.

Основною ознакою, за якою держави можливо було б відділити від мікронацій, є їх здатність здійснювати контроль над власною територією та захищати її від претензій інших держав. Для того, щоб бути державою, суб'єкт повинен мати уряд, або урядову систему, яка здійснює контроль над територією, виключаючи претензії інших. Саме тут мікронації будуть відрізнятися від держав, оскільки вони можуть спробувати це зробити, проте не зроблять це виключивши претензії інших. Якщо держави не можуть підтвердити свої правові підстави для володіння і якщо мікронації утворять функціональний уряд, який буде здатний здійснити законну владу на певній території, мікронація може стати державою. Мікронації та держави повинні бути задумані, як самовиключні сутності [6, с.75-81].

Якщо відсутня правова основа для територіальних вимог мікронацій, то це означає, що їх юрисдикція над територією може бути оскаржена визнаними державами і не визнається на національному та міжнародному рівні, навіть за умови дозволеної окупації цих територій.

Іноді мікронації створюються для того щоб привернути увагу до певних проблем, адже вони заявивши про свій суверенітет, стають видимі для держав і можуть ініціювати початок діалогу з національних і міжнародних проблем. У цьому вбачається певна позитивна роль мікронацій але це не робить їх рівними державам.

Держави по різному можуть відреагувати на появу мікронацій: проігнорувати їх виникнення, вважаючи це таким, що не заслуговує на вивчення, віднести їх функціонування до сфери приватного, національного права, проте якщо мікронація починає зазіхати на владу або юрисдикцію країни, держави у цих випадках діють швидко і рішуче.

Висновки та пропозиції. Підсумовуючи вищевикладене, необхідно зазначити, що мікронації представляють собою відокремлену спільноту, яка використовуючи атрибути та ознаки держави, намагається впливати на суспільні відносини в залежності від мети свого існування, на національному або міжнародному рівні. Мікронації або віртуальні держави не набувають при цьому статусу суб'єктів міжнародного права. Разом з цим, недосконалості у формулюванні ознак держав, які були закріплені у ст. 1 Конвенції Монтевідео 1933 року, провокують дискусії щодо правової природи мікронацій і їх спроможності у отриманні такої правосуб'єктності.

На думку автора, відповідність ознакам держави не створює усіх передумов для надання правосуб'єктності мікронаціям, оскільки сама Конвенція 1933 року пропонує такі ознаки дещо формально. Процес визнання держав або державоподібних утворень іноді виявляється можливим не тільки через наявність правових підстав але і внаслідок політичних домовленостей або історичних передумов. Процес створення мікронацій не є настільки складним і тривалим, практично ніколи не містить історичних передумов, не має детальної правової регламентації, досконало побудованої внутрішньодержавної системи, і у більшості випадків, вони залишаються приватними проектами.

Разом з тим, повне ігнорування проголошення суверенітету такими утвореннями з боку визнаних держав, можуть створити підстави для загрози міжнародному правопорядку та вимагають більшої уваги до належної правової регламентації.

Література

1. Шапошніков А.О. Роль віртуальних держав/мікронацій у сучасній політиці. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* № 3/4 (27/28) 2015. С. 32-37.
2. Галиева О.С. О сущности государства на примере анализа современных микрогосударств. *Юридические науки: проблемы и перспективы:*

материалы 4 Междунар. научн. конф. (г. Казань, май 2016 г.). Казань: Изд-во Бук, 2016.108с.

3. League of Nations. Treaty Series. Treaties and international Engagements registered with the Secretariat of the League of Nations. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20165/v165.pdf>. (дата звернення до ресурсу: 27.11.2021).

4. Звездова О.О. Основні підходи до розуміння де-факто держав у сучасних наукових концепціях. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2016. №11. С.144-147.

5. Furnues D. The Rise of Non-territorial Sovereignties and Micronations. Belgium: UNU-CRIS, 2018. 28 p. URL: <https://cris.unu.edu/sites/cris.unu.edu/files/W-2018-10.pdf>. (дата звернення до ресурсу: 27.11.2021).

6. Hobbs H., Williams G. Micronations: A lacuna in the law. *Oxford University Press and New York University School of Law*.2021. № 19 (1). P. 71–97.

УДК: 343.98:343.326
ORCID: 0000-0 003-1649- 6437
e-mail: chernygennadiy@gmail.com

Hennadii O. Chorny,
Assistant professor at the Department of
Criminalistics
(The Yaroslav Mudriy National Law
University)

Чорний Геннадій Олексійович,
доцент кафедри криміналістики
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМБАТАНТІВ В УМОВАХ ВЧИНЕННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF COMBATIANS IN CONDITIONS OF COMMITTING WAR CRIMES

Анотація. У статті досліджено психологічні особливості, які притаманні комбатантам в умовах вчинення воєнних злочинів. Актуальність обраної теми обумовлена збройним конфліктом, що триває на сході України, а також важливістю поставлених правозахисникам завдань, які виникли у зв'язку із останнім. Автор зазначає, що воєнний злочин – це міжнародний злочин, що умисно чи з грубої необережності вчиняється комбатантом та прирівняними до них особами чи по відношенню до них цивільною особою під час збройного конфлікту і полягає у масовому і серйозному порушенні норм міжнародного гуманітарного права та посягає на підзахисних осіб, їх права чи найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права. Поняття «комбатант», на думку автора - це особи, які можуть брати безпосередню участь у воєнних діях та входять до складу збройних сил сторін. Термін «комбатант» застосовується під час міжнародного збройного конфлікту й поширюється на: - особовий склад ополчень і добровільних загонів, якщо вони відповідають таким умовам: -

знаходяться під командуванням особи, відповідальної за своїх підлеглих; -мають закріплену відмітну емблему, яка може бути розпізнана на відстані; -відкрито носять зброю; -ведуть бойові дії відповідно до законів і звичаїв війни; - жителів території, що не була окупована, які при наближенні ворога добровільно взяли за зброю для того, щоб чинити опір військам, що вторглися, але не мали часу самоорганізуватися (якщо вони відкрито носять зброю і дотримуються законів і звичаїв війни). Таким чином, звертається увага на те, що в поняття комбатант входять не лише регулярні збройні сили, а й інші суб'єкти.

В процесі розслідування воєнних злочинів слідчий, прокурор так чи інакше змушений торкатися психологічних аспектів діяльності учасників бойових дій. Така психологічна особливість як неможливість порівняння слідчим власного досвіду психологічних переживань в тій чи іншій ситуації із досвідом злочинця, також підкреслює важливість дослідження психології комбатантів.

Усвідомлення і розуміння основ, витоків поведінки комбатантів, визначення причин їх мотивації при прийнятті рішень про вчинення злочину на полі бою, аналіз їх цілей, а також психічного стану суб'єкта - все це є важливим при вивченні особистості злочинця, дослідженні сукупності психологічних властивостей, які визначили суб'єктивну необхідність і можливість здійснення людиною кримінально караних діянь. Також психологічне вивчення особистості злочинця в зазначеному аспекті необхідне для призначення справедливого і достатнього покарання.

Ключові слова: комбатант, воєнні злочини, психологія поведінки.

Summary. The article examines the psychological features that are inherent in combatants in the context of war crimes. The urgency of the chosen topic is due to the ongoing armed conflict in eastern Ukraine, as well as the importance of the tasks set for human rights defenders, which arose in connection with the latter. The author notes that a war crime is an international crime committed intentionally or through gross negligence by a combatant and persons or civilians equated to them during an armed conflict and is a massive and serious violation of international humanitarian law and

encroaches on victims. individuals, their rights or the most important principles of international humanitarian law. The term "combatant" is used during an international armed conflict and applies to: - personnel of militias and volunteer units, if they meet the following conditions: - are under the command of a person responsible for their subordinates; - have a distinctive emblem that can be recognized at a distance; - openly carry weapons; - conduct hostilities in accordance with the laws and customs of war; - inhabitants of the territory not occupied, who voluntarily took up arms when approaching the enemy in order to resist the invading troops, but did not have time to self-organize (if they openly carry weapons and follow the laws and customs of war). Thus, attention is drawn to the fact that the concept of combatant includes not only regular armed forces, but also other entities. In the process of investigating war crimes, the investigator and prosecutor are somehow forced to touch on the psychological aspects of the activities of participants in hostilities. Such a psychological feature as the inability of investigators to compare their own experience of psychological experiences in a given situation with the experience of the offender, also emphasizes the importance of studying the psychology of combatants. Awareness and understanding of the basics, origins of combatants, determining the reasons for their motivation in making decisions about the crime on the battlefield, analysis of their goals, as well as the mental state of the subject - all this is important in studying the identity of the offender. determined the subjective necessity and possibility of committing criminally punishable acts. Also, the psychological study of the identity of the offender in this aspect is necessary to impose a fair and sufficient punishment.

Key words: combatant, war crimes, behavior psychology.

Постановка проблеми. Фахівцями в галузі криміналістики, оперативно-розшукової та слідчої діяльності неодноразово підкреслювалась гостра необхідність психологічного забезпечення на всіх етапах слідства. Використання можливостей психології має практичне значення для оперативного вирішення пошукових і пізнавальних завдань. Ефективність проведення слідства в багатьох

випадках залежить від навичок слідчого правильно застосовувати психологічні знання.

Одним із чинників, який ефективно впливає на діяльність слідчого у частині планування, визначення відповідної стратегії і тактики поведінки під час підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій, є використання спеціальних знань психології. Психологія дає можливість контролювати пізнавальні, вольові, емоційні процеси - мовні інтонації, жести, міміку, пантоміму, емоційно-ситуативні реакції, керувати цими процесами, і як результат - можливість слідчого правильно приймати процесуальні та тактичні рішення [1, с. 22]

Отже, нами вирішено розглянути психологічні особливості, які притаманні комбатантам в умовах вчинення воєнних злочинів. Актуальність обраної теми обумовлена збройним конфліктом, що триває на сході України, а також важливістю поставлених юристам та правозахисникам завдань, які виникли у зв'язку із останнім. Зважаючи на те, що прокурор Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) Ф. Бенсуді оголосила про закінчення попереднього розслідування у справі «Ситуація в Україні», яке було відкрите ще 24 квітня 2014 року на підставі заяви ad hoc Уряду України про визнання юрисдикції МКС, а також визначила те, що ситуація в Україні була визнана такою, що відповідає критеріям Статуту (прим. автора – Римський Статут МКС набув чинності 1 липня 2002 року, тим самим ввів у дію юрисдикцію МКС) для відкриття розслідування [2]. Це означає, що в Україні продовжується процес документування воєнних злочинів та грубих порушень прав людини під час конфлікту, а також виникає необхідність чіткого формулювання проблем та обґрунтування претензій до сторін, винних у скоєнні міжнародних, у тому числі й воєнних злочинів, про що неодноразово наголошувалось Українською Гельсінською спілкою з прав людини [3].

Варто зазначити, що воєнний злочин – це міжнародний злочин, що умисно чи з грубої необережності вчиняється комбатантом та прирівняними до них

особами чи по відношенню до них цивільною особою під час збройного конфлікту і полягає у масовому і серйозному порушенні норм міжнародного гуманітарного права та посягає на підзахисних осіб, їх права чи найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права [4].

У Кримінальному кодексі України відсутній спеціальний склад «воєнні злочини», проте в ньому містяться такі категорії як «військові злочини» або «злочини проти встановленого порядку несення військової служби», які законодавець використав для позначення родової групи злочинів у розділі XIX Кримінального кодексу. В даному розділі є декілька складів злочинів, що мають певну термінологічну подібність та подібність об'єктивної сторони окремих складів злочинів з деякими діяннями, передбаченими у ст.8 Римського Статуту.

Зокрема, йдеться мова про ст.432 «Мародерство», ст.433 «Насильство над населенням у районі воєнних дій», ст.434 «Погане поводження з військовополоненими», ст.435 «Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею» та ін.

Окрім того, у розділі XX Кримінального кодексу України містяться такі склади злочинів, що відповідні складам злочинів ст. 8 Статуту: ст. 436 «Пропаганда війни», ст. 437 «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни», ст. 439 «Застосування зброї масового знищення» тощо. Окремої уваги заслуговує ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни». Однією із форм об'єктивної сторони даного складу злочину є застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом [5]. Тобто, дана стаття КК України фактично є бланкетною та відсилає нас до норм міжнародних актів.

Окрім Римського Статуту, що містить склади воєнних злочинів, варто також звернути увагу на багато інших міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких було надано Верховною Радою України, та які містять норми по утвердженню законів та звичаїв війни. Насамперед, це I, II, III та IV Женевська конвенція від 1949 року та I Додатковий протокол до них, а також Гаазька

конвенція про закони і звичаї сухопутної війни від 18 жовтня 1907 р., Гаазька конвенція про встановлення підводних мін, що автоматично вибухають від доторку, від 18 жовтня 1907 р., Декларація про заборону метання снарядів і вибухових речовин із повітряних куль від 18 жовтня 1907 р., Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних та інших газів і рідин та бактеріологічних засобів від 17 червня 1925 р., Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що мають можливість наносити надмірні ушкодження чи мають невиборчу дію від 10 жовтня 1980 р. з чотирма протоколами (Протокол II прийнятий Законом України від 21 вересня 1999р.) тощо.

Задля кращого розуміння суті теми, звернімося також до визначення поняття «комбатант». Згідно з п. 29. Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затв. Наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164, комбатанти - це особи, які можуть брати безпосередню участь у воєнних діях та входять до складу збройних сил сторін. Термін «комбатант» застосовується під час міжнародного збройного конфлікту й поширюється на:

1) особовий склад ополчень і добровільних загонів, якщо вони відповідають таким умовам: - знаходяться під командуванням особи, відповідальної за своїх підлеглих; -мають закріплену відмітну емблему, яка може бути розпізнана на відстані; -відкрито носять зброю; -ведуть бойові дії відповідно до законів і звичаїв війни;

2) жителів території, що не була окупована, які при наближенні ворога добровільно взяли зброю для того, щоб чинити опір військам, що вторглися, але не мали часу самоорганізуватися (якщо вони відкрито носять зброю і дотримуються законів і звичаїв війни) [6].

Таким чином, звертаємо увагу на те, що в поняття комбатант входять не лише регулярні збройні сили, а й інші суб'єкти.

Отже, досліджуючи питання психологічних особливостей учасників бойових дій, науковці зійшлись в одній точці зору – діяльність людини зі зброєю в руках під час війни має особливий характер, так як умови постійної небезпеки втрати життя та здоров'я є сильними каталізаторами багатьох психопатологічних реакцій.

В процесі розслідування воєнних злочинів слідчий так чи інакше змушений торкатися психологічних аспектів діяльності учасників бойових дій. Така психологічна особливість як неможливість порівняння слідчим власного досвіду психологічних переживань в тій чи іншій ситуації із досвідом злочинця, також підкреслює важливість дослідження психології комбатантів.

Усвідомлення і розуміння основ, витоків поведінки комбатантів, визначення причин їх мотивації при прийнятті рішень про вчинення злочину на полі бою, аналіз їх цілей, а також психічного стану суб'єкта - все це є важливим при вивченні особистості злочинця, дослідженні сукупності психологічних властивостей, які визначили суб'єктивну необхідність і можливість здійснення людиною кримінально караних діянь. Також психологічне вивчення особистості злочинця в зазначеному аспекті необхідне для призначення справедливого і достатнього покарання.

Крім того, необхідність дослідження факторів, що впливають на людську поведінку під час збройного конфлікту та виявлення причин свідомого порушення норм міжнародного гуманітарного права обумовлюються важливістю задач, що стоять перед слідчим. Так, окрім фактичного розслідування воєнних злочинів та встановлення істини, на нашу думку, важливо також вживати заходи щодо підвищення ефективності профілактики порушення норм міжнародного гуманітарного права та робити перші кроки в бік перехідного правосуддя задля убезпечення цивільного населення від воєнних злочинів.

Метою статті є дослідження психологічних особливостей комбатантів, що впливають на вчинення ними воєнних злочинів під час збройного конфлікту.

Виявлення загальних рис та захисних механізмів психіки, що характерні комбатантам у зіставленні норм права та порушення ними цих норм.

Стан опрацювання обраної проблематики, аналіз останніх публікацій та досліджень. Дослідженням даного питання займалися такі науковці, як С. Ликов, Р. Попелюшко, Л. Новікова, Д. Тітаренко, Д. Муньос-Рохас тощо.

Виклад основного матеріалу. Війна, збройний конфлікт – це явище, що безперечно впливає на кожного. Німецький філософ та психіатр К. Ясперс, ввів в наукове середовище термін «гранична ситуація», що означає ситуацію, яка виникає при серйозній небезпеці для життя. За нею організм людини, в цілях самозбереження, мобілізує всі свої внутрішні резерви, а її почуття максимально загострюються [7]. На нашу думку, комбатант, перебуваючи в умовах війни, завжди відчуває себе в «граничній ситуації», тому його емоції та поведінка значно відрізняються від такої в повсякденному житті. Однак, варто відзначити, що всі основні, базові елементи психології людини, що опинилася в ролі комбатанта, формуються ще в мирний період, а війна лише виявляє їх, акцентує ті або інші риси характеру, пов'язані з умовами воєнного часу. Разом з тим, специфіка цих умов породжує нові якості, які не можуть виникнути в мирний час, а у воєнний період формуються в максимально короткий термін.

Спеціаліст із соціальної психології Д. Муньос-Рохас, ще у 2004 році провів дослідження на замовлення Міжнародного Комітету Червоного Хреста. «Витоки поведінки людини на війні» ставило собі за мету вдосконалення інформаційну політику і стратегію МКЧХ для підвищення їх ефективності щодо попередження порушень норм міжнародного гуманітарного права (МГП) [8].

У 2019 році група дослідників (Ендрю Белл, Франсиско Гутьєррес-Санін, Іван Гішауа, Фердаус Булель, Олівер Каплан) також досліджували мотиви поведінки комбатантів під час війни та узагальнили свої висновки у роботі «Витоки стриманості на війні» [9].

Проаналізувавши матеріали цих двох досліджень та зіставивши їх із захисними механізмами психіки людини, ми прийшли до таких загальних

висновків щодо психологічних особливостей комбатантів, які варто враховувати у слідчій діяльності при розслідуванні вчинення воєнних злочинів.

Комбатанти, будучи приверженцями певної сторони в збройному конфлікті, часто схильні до групового конформізму. Деструктивна групова динаміка, що деперсоналізує діяння окремих учасників групи, сприяє масовому порушенню норм, розчиненню індивідуальної відповідальності, виправданню аморальних вчинків та вчинення злочинів приналежністю до певної сторони. Комбатант не відчуває більше себе особистістю, він схильний до виконання конкретних правил, що характерні для його групи (сторони). В такій ситуації комбатанти схильні до підкресленого прояву поваги до командира як до лідера, в той же час, проявляють дискримінацію до інших груп. Такий конформізм крім того, сприяє тому, що особа наділяє учасників своєї групи шляхетними, позитивними якостями, в той же час призьменшуючи якості інших груп. Це варто враховувати при проведенні окремих слідчих дій, зокрема допиту підозрюваного, свідків тощо. Так як суб'єктивне ставлення комбатанта на ті чи інші події, пов'язані із протиборчою стороною, будуть викривлені під призмою його власних уподобань.

Іншою поширеною рисою комбатантів є підпорядкування авторитету. Перекладаючи провину за вчиненні діяння на особу, що стоїть вище у військовій ієрархії, комбатант штучно ніби відмовляється від індивідуальної відповідальності. Хоча деякі вчинки можуть викликати у особи протиріччя із її моральними устоями, вона все одно прагне їх виконати для виправдання довіри авторитетної особи (командира). Така покора пояснюється не зовнішнім тиском на комбатанта, а навпаки, в нього присутня внутрішня мотивація вчинити злочин, а схвальність авторитета лише виступає своєрідною легалізацією, підтвердженням законності діяння. Підпорядкування також пояснюється таким захисним механізмом психіки як «ідеалізація». Командир виступає своєрідним ідеалом, взірцем. Саме така особливість може призвести одразу до двох протилежних наслідків: комбатант або виправдовує свої дії через схвальність

командира, або навпаки вважає за необхідне його виправдати, взявши всю провину за вчинені злочини на себе.

Також було відмічено, що негативний досвід особи з часом викликає у неї бажання вчинити насилля у відповідь. Комбатанти, що пережили насилля, з часом також порушують норми МГП. Колообіг насилля настає внаслідок деформації особистості та її психіки. Деколи, наслідки військових дій починають проявлятися вже після повернення до нормальних умов життя. Саме через таку негативну тенденцію науковці підкреслюють необхідність для таких осіб проведення заходів соціально-психологічної адаптації [10]. Проте, також бувають випадки серйозних актів насилля по відношенню до власних військовослужбовців. Насилля породжує насилля у відповідь, поза залежністю від приналежності об'єкта до первинної травми, тобто неперсоніфіковане. Звичайно, що це також впливає на мотивацію комбатанта вчинити злочин, ігноруючи правозахисні норми.

Аналізуючи ставлення комбатантів до порушення норм міжнародного гуманітарного права, ми прийшли до висновку про наявність та спрацювання у них таких захисних механізмів психіки.

Варто відзначити, що на «вибір» психологічного захисту впливають: особливості нервової системи, стреси, з якими стикається особа, захисти, які ми переймаємо від інших людей (беручи до уваги груповий конформізм, комбатанти часто «зчитують» психореакцію із своїх товарищів, проєктуючи її на себе) [11].

Моральне самоусунення від вчиненого діяння досягається особою за допомогою різних видів виправдань, що по суті є «раціоналізацією» або «моралізацією». Фактично, це логічне пояснення незрозумілої події і виправдання своєї поведінки, часто спрямоване на приховування істинних причин власних вчинків, що досягається шляхом виправдання діяння через різні «логічні» для злочинця причини. Часто особа вчиняє злочин, позиціонуючи при цьому жертвою себе. Особа шукає певних логічних обґрунтування, що дозволяють йому вбивати та вчиняти насилля. Наприклад, «захищаючи право на

самовизначення», комбатант вбиває вагітну жінку, бо вона має приналежність до «ворожої групи, що небезпечна для його народу» тощо. Часто логічним виправданням власного насилля є посилення на факти насилля протиборчої сторони. Крім того, комбатанти іноді штучно «демонізують» противника, щоб зняти з себе тягар відповідальності за вчинений злочин, адже так легше пояснити самому собі протиправну поведінку, переконуючи, що все це виправданно та необхідно.

Іншим домінуючим захисним механізмом психіки, що часто присутній у комбатантів, є «витіснення» або «придушення». Полягає у відкиданні неприємних для особи подій, думок, переживань. В результаті людина перестає усвідомлювати внутрішні конфлікти, а також не пам'ятає травматичних подій з минулого. Витісненні імпульси не втрачають своєї активності в несвідомій сфері і постають у вигляді сновидінь, жартів, застережень тощо [11]

В деяких випадках комбатанти вдаються до «дисоціації». Людина починає сприймати все довкола, зокрема те, що відбувається з нею, так, ніби воно відбувається з кимось стороннім, тобто з іншою «чужою» особою. Така дисоційована позиція захищає від надлишкових, непереносних, травмогенних емоцій, і хоча вона досить поширена, проте в звичайних умовах більшістю людей не використовується. Яскравим прикладом дисоціації є показання комбатантів слідчому від імені інших осіб, тобто особа вигадує собі інші особистісні ідентичності, щоб відсторонитися від пережитого болю або почуття провини.

Такий захисний механізм як «ізоляція» може проявлятися шляхом надмірного вживання алкоголю чи наркотичних речовин. Цікавим механізмом є «ізоляція афекту», що полягає у видаленні емоцій зі свідомості у конкретних ситуаціях. Часто це дійсно допомагає вижити на війні (установки «якщо не ти вб'єш – то тебе», «на війні як на війні» тощо). Прагнення «не драматизувати» поєднується із логічним поясненням таких дій. Таким чином один механізм починає спрацьовувати одразу із іншим (раціоналізацією).

Висновки та пропозиції. Отже, війна і участь в ній безумовно впливають на свідомість, піддаючи її серйозним якісним змінам. Усвідомлюючи витoki людської поведінки під час збройного конфлікту, слідчий взмозі спрогнозувати поведінку такої особи під час досудового розслідування, зрозуміти мотивацію вчинення злочину, систематизувати всю необхідну інформацію задля бачення «картини» злочину. Комбатанти мають психологічні особливості щодо знецінення вчинюваних ними злочинів, вдаючись до певних захисних механізмів психіки. Вивчення психології комбатантів є важливим також задля подолання наслідків негативних подій та профілактичної роботи слідчого.

Література

1. Барко В.І., Ірхін Ю.Б., Нещерет Т.В., Шаповалов О.В. Професіографічний опис основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України: Практичний посібник. Київ: Київський нац. ун-т внутр. справ, ДП «Друкарня МВС», 2007. 100 с.
2. Заява Прокурора Міжнародного кримінального суду пані Фату Бенсуди щодо закінчення попереднього розслідування у справі "Ситуація в Україні". URL: <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=201211-otp-statement-ukraine&ln=Ukrainian>. (дата звернення до ресурсу: 20.11.2021).
3. Гарбар О., Конопкін А., Кореньков О., Мовчан С. Збройний конфлікт в Україні: військова підтримка незаконних збройних формувань «ДНР» та «ЛНР» з боку Російської Федерації. Київ: Українська Гельсінська спілка з прав людини. 2018. 40 с.
4. Репецький В. М., Лисик В. М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. № 1. С. 120-125.
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (дата звернення до ресурсу: 20.11.2021).

6. Про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17>. (дата звернення до ресурсу: 20.11.2021).

7. Дем'яненко В., Ясперс К.Т. Політична енциклопедія. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 800с.

8. Фрезер Ж.-Ж. Истоки поведения человека на войне. Проанализировать и предупредить нарушения МГП. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/publication/publication-behaviour.htm>. (дата звернення до ресурсу: 20.11.2021).

9. Истоки сдержанности на войне. URL: <https://www.icrc.org/ru/document/istoki-sderzhannosti-na-voyne-1>. (дата звернення до ресурсу: 20.11.2021).

10. Числіцька О. В. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців, що приймали участь у бойових діях (антитерористичній операції). *Вісник Національного університету оборони України*. 2015. № 3 (46). С. 338-343.

11. Тітаренко Д. С. Захисні механізми психіки. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2009. № 6. С.182-192.

НАЗУСТРІЧ ЮВІЛЕЮ ЛІДІ КОСТЯНТИНІВНИ ВОРОНОВОЇ – ВИДАТНОГО ПРАВОЗНАВЦЯ СУЧАСНОСТІ

М.П.Кучерявенко,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
Заслужений діяч науки і техніки України,
перший проректор Національного
юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

І.Є.Криницький,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
Заслужений діяч науки і техніки України,
директор Полтавського юридичного
інституту
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

5 жовтня 2021 року виповнилося
б 90 років від народження видатного
вченого та знаного педагога, фундатора радянського та вітчизняного
фінансового права Л.К.Воронової.

Лідія Костянтинівна пройшла складний шлях науковця, сповнений творчих злетів і напруженої праці. Захист її кандидатської дисертації («Бюджетні права Української РСР») відбувся у 1963 році, докторської дисертації («Теоретичні питання правового регулювання видатків державних бюджетів союзних республік») – у 1982 році. У 1994 році вона була обрана академіком (дійсним членом) Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України). Загалом її авторству належить понад 300 наукових публікацій (монографій, підручників, навчальних посібників, науково-практичних коментарів, статей, тез), зокрема, перший на українських теренах навчальний посібник із фінансового права (1973 р.).

Л.К.Воронова брала активну участь в атестації кадрів вищої кваліфікації: підготувала понад 20 докторів юридичних наук і більше 100 кандидатів юридичних наук; протягом багатьох років входила до складу спеціалізованих вчених рад Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого та Київського національного університету імені Тараса Шевченка; була членом експертної ради ВАК СРСР, а також Президії та експертної ради ВАК України. З її ім'ям пов'язана ціла епоха в розвитку фінансового права на пострадянському просторі. Наполеглива праця Л.К.Воронової була відзначена низкою державних нагород (орденом «За заслуги» III ступеня, орденом княгині Ольги III ступеня, почесними званнями Заслуженого юриста України та Заслуженого діяча науки і техніки України), в 2011 році вона стала лауреатом Державної премії України в галузі науки і техніки.

Лідія Костянтинівна назавжди залишилася в серці колег та учнів як унікальний правознавець і талановитий вчитель, у пам'ять про неї Асоціація фінансового права України щорічно проводить міжнародну науково-практичну конференцію «Вороновські читання».

У цьому році зазначений захід відбувся 11 жовтня в Києві за сприяння Національної академії правових наук України та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, за підтримки кафедри фінансового права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Конференція була присвячена обговоренню актуальних проблем системної кодифікації вітчизняного фінансового законодавства, аналізу стану та перспектив удосконалення Податкового та Бюджетного кодексів України, пошуку ефективних векторів трансформації кодифікаційних процесів дотичних до фінансово-правової матерії.

З вітальним словом до учасників конференції звернулася Віцепрезидент Національної академії правових наук України, дійсний член (академік) НАПрНУ, доктор юридичних наук, професор Кузнецова Наталія Семенівна. В обговоренні взяли участь провідні вчені-фінансисти, викладачі, судді,

представники експертного середовища, інші практичні працівники. Особлива увага була приділена проблемам термінології кодексів, що регулюють обіг публічних грошових коштів, актуальним аспектам судового розгляду спорів стосовно рішень про встановлення місцевих податкових платежів, сучасному погляду на систему фінансового права, обранню конструктивних векторів систематизації фінансового законодавства, іншим питанням законодавчої регламентації фінансових відносин.

Наприкінці конференції відбулося урочисте вшанування лауреатів Премії імені Лідії Костянтинівни Воронової.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ГНАТЮК АНДРІЙ ЮРІЙОВИЧ

кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, адвокат.

БРАЖНИК АНДРІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Член Всеукраїнської громадської організації «Асоціація кримінального права», адвокат.

ГРИНЬКО ЛАРИСА ПЕТРІВНА

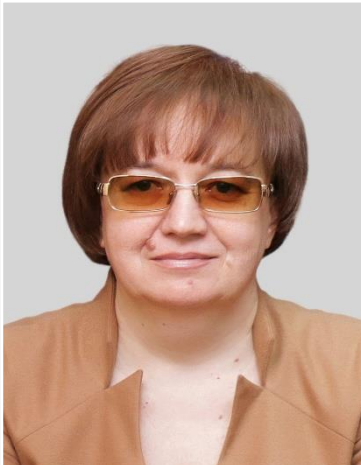
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Член Всеукраїнської громадської організації «Асоціація кримінального права», адвокат.

КАБАЛЬСЬКИЙ РОМАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ
кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри
теоретико-правових дисциплін Полтавського
юридичного інституту Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого, адвокат.

ГАЛЄЄВ ЯРОСЛАВ ВАЛЕРІЙОВИЧ
Legal Researcher in Platform for Peace and
Humanity.

КУЦЕПАЛ СВІТЛАНА ВІКТОРІВНА
доктор філософських наук, професор, професор
кафедри теоретико-правових дисциплін Полтавського
юридичного інституту Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого, академік
Української академії наук.

ПРОХАЗКА ГАННА АНАТОЛІЇВНА
кандидат юридичних наук, асистент кафедри
теоретико-правових дисциплін Полтавського
юридичного інституту Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого.

КУЩ ОЛЕКСІЙ ЄВГЕНОВИЧ
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри
конституційного, адміністративного, екологічного та
трудового права Полтавського юридичного інституту
Національного юридичного університету імені
Ярослава Мудрого.

ЧОРНИЙ ГЕННАДІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри
криміналістики Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого.

КРИНИЦЬКИЙ ІГОР ЄВГЕНОВИЧ

доктор юридичних наук, професор, старший науковий співробітник, директор Полтавського юридичного інституту, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України.

КУЧЕРЯВЕНКО МИКОЛА ПЕТРОВИЧ

доктор юридичних наук, професор, перший проректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академік Національної академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України.